

Dr. Fekete Károly (Debreceni Református Hittudományi Egyetem):

A REFORMÁTUS LITURGIA TÖRTÉNETE ÉS TEOLÓGIÁJA, TANULSÁGOK ÉS TERVEK

VII. Nyugat-Európai Magyar Presbiteri Konferencia
(Burbach-Holzhausen 2009. 04. 04.)

Közös reformátori alapelvek

A reformáció idején bátor rendszeres teológiai és bibliai teológiai felismerések születtek, amelyek látványos gyakorlati teológiai következményekkel jártak. A közös reformátori felismerések különböző mértékben és különböző módokon jelentek meg az egyes reformátorok szolgálati helyein, tanítványi köreikben és területi hatóságukban. Ahogyan a három "nagy" reformátor teológiai nézetei között vannak hangsúlyeltolódások, ugyanúgy istentiszteletet alakító tevékenységük is különböző. Azt azonban semmiképpen nem szabad elfelejteni, hogy a reformáció istentisztelettel kapcsolatos alapelvei azonosak minden reformátornál. Melyek ezek az alapelvek?

1. A keresztyén szabadság tételét szem előtt tartva, különbséget kell tenni az üdvösségbe vágó lényeges és az üdvösségbe nem vágó, járulékos dolgok (adiaforon) között. Ez az istentiszteleti reform kivitelezését nagyban meghatározó alapelv nem kizárólag a Kálvin felismerése, hiszen mások is ismerték és vallották ezt a tételt¹, de Kálvinnál is erőteljesen

¹ Luther az egyházi renddel kapcsolatban is megfogalmazta a keresztyén szabadság elvének érvényesülését. Luther a *Deutsche Messe* (1526) *előljáró beszédében* is megfogalmazza ezt: „Mindenek előtt barátságosan és az Isten szerelmére kérném mindazokat, akik ezen rendünket az istentiszteleten látni és követni akarják, hogy abból semmi kényszerítő törvényt ne csináljanak, sem vele senkinek a lelkiismeretét körül ne hálózzák vagy meg ne fogják, hanem a keresztyén szabadságnak megfelelően tetszés szerint alkalmazzák, amint, ahol, amikor s ameddig azt a körülmények megengedik és kívánják. Mert mi sem azon célzattól bocsátjuk azt ki, hogy általa bárkinek is leckét adjunk vagy bárkit is meg rendszabályozzunk, hanem inkább azért, mivel mindenfelől sürgetik a német miséket s istentiszteleteket és sok panaszs a megbotránkozás esik az új miséknek sokfélesége miatt, hogy mindenki maga csinál magának külön ilyeneket, egyesek jó hiszzenben, mások ellenben hiúságból, hogy ők is csináljanak valami újat, feltűnjenek s megmutassák a világnak, hogy nem holmi közönséges mesterek; amint az általában történni szokott a keresztyén szabadsággal, hogy azt többen használják saját kényük-kedvükre és hasznukra, mint az Isten dicsőségére s felebarátjaik javára. Amint azonban mindenkinek lelkiismeretére van bízva, hogy ezt a szabadságot miként használja és senkitől sem szabad azt elvonni vagy megtagadni, úgy tekintetbe veendő másrészt az is, hogy a szabadság a szeretetnek s a felebarátnak a szolgálója s annak is kell lennie. Ahol azonban az történik, hogy emberek megbotránkoztatnak s megtévesztetnek az ilyen többféle szokások által, ott igazán kötelességünk a szabadságot korlátozni s amennyire lehetséges megtenni és elhagyni, hogy az emberek jó példát vegyenek rólunk, nem pedig hogy megbotránkozzanak. Mivel pedig ez a külső rend Istenhez való lelkiismeretbeli viszonyunk tekintetében lényegtelen, s a felebarátnak mégis hasznára válhatik, a szeretetnél fogva, amint szt. Pál tanít (Róm 15,5; Fil 2,2), arra kell törekednünk, hogy egy értelemmel legyünk és a mennyire csak lehetséges egyféle eljárást és külső szokást kövessünk, amiképen az összes keresztyéneknek is egy a keresztségük, egyféle a szentségük és senkinek semmi különleges nem adatott az Istentől. ... Mert nekem nem az a felfogásom, hogy az egész Németország éppen a mi wittenbergi rendünket vegye át. Hiszen mostanáig sem volt az soha, hogy az összes szerzetek, kolostorok és parochiák mindenben egyformák lettek volna. Mindazonáltal derék dolog lenne, ha minden fejedelemségben az istentisztelet egyforma lehetne s a körülfekvő kisebb városok és falvak a várossal egyformán járnának el; hogy azután más fejedelemségek szintén megtartsák-e azt, vagy külön hozzátesznek-e még valamit, az szabad tetszésre bízassék s büntetés alá ne essék.” *D. Luther Márton művei*. XIII. Fordította: Paulik János. 439-440. – Az adiaforonról F. Melancthon (1497-1560) és M. Flacius (1520-1575) között zajlott nevezetes teológiai vita. – H. Bullinger a különböző szertartásokról így ír a *II. Helvét Hitvallás XXVII.* fejezetében: „Ha a gyülekezetekben eltérő szokásokat találunk, senki se gondolja ebből, hogy azok meghasonlottak egymással. Socrates szerint lehetetlen volna minden egyháznak városként és vidékenként minden szertartását összeírni. Egy vallás sem tartja ugyanazokat a szertartásokat, még ha róluk ugyanazt a tanítást vallja is. Mert akik ugyanazon a hiten vannak is, szertartásaikban különböznek egymástól. Ezt mondja Socrates. Manapság is, bár egyházainkban különböző szertartásaink vannak az úrvacsora kiszolgáltatására és egynéhány más dologra nézve, tanításban és hitben mégsem különbözünk egymástól, sem

megszólal ez az elv². Ahogyan Luthernél is, úgy Kálvinnál is a „közömbös dolgok” megítélése a keresztyén szabadság megélésével függ össze.³ Az adiaforon-gondolat megjelenése felszabadítóan hatott, s elvi-teológiai és gyakorlati-egyházkormányzói téren egyaránt tiszteletben tartották. Az istentiszteleti rendek egységesítésének és kötelezővé tételének elrendelése (uniformizálás) egyik reformátort sem kerítette hatalmába. Annál inkább törekedtek az istentisztelet külső rendjénél fontosabb tanításban és hitben való egységre. Kálvin szerint: „Nagy szégyen volna, ha azokban a dolgokban, amelyekben az Úr szabad választást engedett nekünk, hogy annál több lehetőségünk legyen az egyház építésére, rabszolgai egyformaságra akarnánk törekedni anélkül, hogy az egyház igazi építésével törődnénk. Mert ha egykor Isten ítélőszéke elé fogunk állni, hogy tetteinkről számot adjunk, akkor Ő egyáltalán nem a ceremóniák miatt fog minket kérdőre vonni. S egyáltalában nem ez a külső dolgokban való egyformaság lesz a számadás tárgya, hanem a szabadság helyes használata. A szabadság helyes használatának pedig az fog minősülni, amelyik a leghathatósabban szolgálta az egyház építését.”⁴

Kálvin az úrvacsora lezajlásának leírása kapcsán jegyzi meg: „Egyébként, ami a cselekmény külső szertartását illeti, hogy vajon a hívek a kezükbe vegyék-é azt, vagy ne; elosszák-é maguk közt, vagy mindenki a neki átadottat egye meg; a poharat visszaadják-é az egyházi szolga kezébe, vagy a szomszédjuknak adják át; a kenyér kovászos, vagy kovásztalan legyen-é, a bor vörös, vagy fehér – mit sem határoz. Ezek közömbös dolgok, amelyek az egyháznak szabad rendelkezésétől függenek. Jóllehet bizonyos, hogy a régi egyház gyakorlata az volt, hogy mindnyájan kezükbe vegyék. És Krisztus is ezt mondta: Osszátok el magatok között. A történelem azt beszéli, hogy kovászos és közönséges kenyér volt használatban Sándor római püspök ideje előtt, aki először lelte kedvét kovásztalan kenyérben; hogy mi okból, nem tudom, ha csak azért nem, hogy a nép szeméit inkább új látványossággal ragadja csodálkozásra, mint hogy lelküket valami helyes vallási ismeretre oktassa.”⁵

2. *A mise áldozat-karakterével szemben az istentisztelet igehirdetés-karakterének kell érvényesülni.* A mise elleni legdöntőbb dogmatikai kifogás az volt, hogy a pap újra és újra megismétli az oltáron a Krisztus áldozatát, amely pedig egyszeri és tökéletes, azaz megismételhetetlen áldozat volt és minden emberért megtörtént egyszer s mindenkorra.⁶ Erre tanít a *sola fide* és *sola gratia* tétel.

nem szakad meg ezáltal gyülekezeteink egysége és kapcsolata. Az efféle szertartásokban mint közömbös dolgokban a gyülekezetek mindig éltek a maguk szabadságával. Ezt ma is megtesszük. (Közömbös dolgok.) De közben vigyázzunk, hogy ne soroljuk a közömbös dolgok közé azokat, amelyek valójában nem közömbösek, ahogy egyesek a misét és a képeknek templomban való használatát is a közömbös dolgok közé szokták sorolni, pedig azok a valóságban nem közömbösek. Közömbös dolog az, (írta Ágostonnak Jeromos), ami sem nem jó, sem nem rossz, úgyhogy akár megteded, akár nem tetted meg, az sem igazságodnak, sem bűnődnek nem számít. Ezért midőn a közömbös dolgokat összekapcsoljuk a hit megvallásával, azok nem lesznek többé szabad dolgok, amint Pál apostol kimutatja, hogy szabad húst enni, ha csak valaki nem figyelmeztet rá, hogy az bálványoknak áldoztatott, tehát tilos, mert aki effélét eszik, úgy látszik, mintha ezzel már helyeselné a bálványimádást (1Kor 8,9kk, 10,25kk).” – Az adiaforon fogalmához ld. még liturgiai szempontból: Ottfried Jordahn: *Das Zeremoniale*. In: H-Chr. Schmidt-Lauber – K-H. Bieritz (Hg.): *Handbuch der Liturgik*. Ev. Verlagsanstalt – Vandenhoeck-Ruprecht. 2. Auflage. 1995. 537-538.

² „Ismeretes dolog, mennyire ellenezte Kálvin a genfi sákramentumi formáknak a berniekével való egyesítését – arról volt szó, hogy keresztelési köveket és ostyát kellett volna használni –, és inkább elhagyta a várost, semhogy ezen a ponton engedékeny lett volna. De ebben az esetben öszerinte nem a keresztelési kövekről és nem az úrvacsorai kenyér minőségéről volt szó. 'Ez közömbös dolog, amely az egyház szabad választására van bízva.' (CR 10b, 189) Hanem éppen az egyháznak az állammal szembeni szabadságáról volt szó, mert hiszen ezt az egységesítést az állam kívánta az egyháztól.” Wilhelm Niesel: *Kálvin teológiája*. Kálvin Kiadó. Bp. 1998. 161.

³ Vö. Kálvin: *Institutio* (1559) III.19.9-16.

⁴ Opera Selecta Calvini I, 432. Ld. még: Kálvin: *Institutio* (1559) IV.10.27-32.

⁵ Kálvin: *Institutio* (1559) IV. 17. 43.

⁶ V.ö. Heidelbergi Káté I. kérdés-feleletével.

Az ige hirdetésének kötelezettsége azonban új jelentőséget kapott. Általános reformátori tanítássá lett, hogy az ige hirdetése jelenidejűséget teremt Isten és a gyülekezet között: Isten igéjének hirdetése Istennek beszéde (*Predicatio verbi Dei est verbum Dei*) - mondja a II. Helvét Hitvallás I. fejezete. Luther pedig vallja: az ige hirdetőnek el kell tudnia mondania a maga prédikációjáról, hogy azt Isten maga mondta (*Haec dixit Dominus*). Ezt a gondolatot fogalmazta meg Luther a torgauai vártemplom felszentelésekor mondott nevezetes prédikációjában is, 1544-ben.

Joggal állapítja meg tehát R. Stahlin, hogy "egyetlen vonatkozásban találunk csak egyetértést a XVI. században: a római mise elvetésében és az istentisztelet ige hirdetés-karakterének hangsúlyozásában. Egyébként az egymástól különböző rendtartások egész tömegével találkozunk, amelyek a struktúrában sokkal erősebben különböznek egymástól, mint a régi egyház rendtartásai."⁷

3. *Az ige hirdetés-karakter érvényesülése csak a nemzeti nyelven folyó istentisztelet keretében érheti el célját.* Ennek következtében készülnek a nemzeti bibliafordítások (Németország - M. Luther; Magyarország - Károli Gáspár - 1590). Közös felismerés a *sola scriptura* tétel. A reformáció nem csak a Bibliát szabadítja ki templomi fogságából,⁸ hanem az iskoláztatás elérhetővé tételével is szolgálja a Szentírás nyilvánosság igényét.

4. *Igy szólalhat meg az ige hirdetésre a népnyelvű válasz a közös imádságban és a gyülekezet közös éneklésében. Az exkluzív gregorián leegyszerűsödik, majd idővel eltűnik a protestáns liturgiából.* Ez az alapelv hozza el a gyülekezeti énekeskönyvek (cancionalék) kiadásának fellendülését.

5. *Solus Christus - Krisztus az egyetlen közbenjáró: nem Mária, nem a szentek és nem a pápa vezette klérus.* Azaz, senki és semmi nem lehet, aki és ami odaállhat Isten és ember közé. Egyedül Ő imádandó. Ez a felismerés vet véget a Mária és a szentek tiszteletének, a pápa főségének és a klerikusok egyházi egyeduralmának, illetve ennek lett következménye a templomtisztítás mozgalma. A képek, szobrok, orgonák kikerülnek a protestáns templomokból.

Ulrich Zwingli (1484-1531) liturgiai felfogásáról (vázlatosan)

A humanista beállítottságú Zwingli 1523-ban, Lutherrel egyidőben emelte fel a szavát a miseáldozat ellen. Ekkor készült a *De canone Missae Epichiresis* (Versuch über den Messkanon) című irata. Az ú.n. misekánont akarta négy hosszabb latin imádsággal pótolni és az Offertoriumot kihagytatni.

Zürichben 1524-ben templomtisztítást rendel el, kihordatta a templomból a képeket és a szobrokat.

Saját istentiszteleti rendjének koncepcióját 1525-ben *Action oder bruch des nachtmahls* című iratában közölte.

A prédikációs istentisztelet rendje:

- Imádság a helyes ige hallgatásáért
- Könyörgés a felsőségért és az Ige miatt háborúságot szenvedőkért (1 Tim 2. nyomán)
- Úri imádság (Mi Atyánk...)
- Prédikáció
- Megemlékezés a hét közben elhunytakról
- Nyilvános bűnvallás (Közgyónás)
- Könyörgés bűnbocsánatért

⁷ Leitura I., 54.

⁸ A középkorban a kézzel készült, óriási értéket képviselő Bibliát a templomokban az oltárhoz láncolták, sőt féltve őrizték. Autentikus ismerete csak keveseknek lehetett róla. Óriási lépés volt hát a könyvnyomtatással közkinccsé lett Szentírás példányainak elterjedése.

Jellemzői: Zwingli radikálisan szakított a misével. Szétválasztotta az igehirdetési és a sákramentumos istentiszteleti részt, ennek következtében vasárnaponként az igehirdetési istentisztelet a lehető legegyszerűbbé vált. A "Mi Atyánk"-ot az igehirdetés előtte tette, a gyülekezeti bünvallásra az igehirdetés után került sor. Ez jelzi Zwingli prédikációs célkitűzését: a prédikáció bünbánatra kell hogy indítson. Az igehirdetés utáni részben megemlékeztek az elmúlt héten elhunytakról, mivel Zwingli külön temetési szertartást nem tartott.

Az úrvacsorai istentisztelet rendje:

- Bevezető imádság a gyülekezet felé fordulva
- Olvasmány: 1Kor 11,20kk
- Nagy Glória - váltakozva a férfiak és a nők között
- Salutatio
- Olvasmány: Jn 6,47kk
- Apostoli Hitvallás - váltakozva a férfiak és a nők között
- Intelem, Úri ima (Mi Atyánk...) - térdelve
- Imádság az üdvösséges vételért
- Szereztetési igék
- Kiosztás, amit a diakónus végez, alatta a 113. Zsoltár - váltakozva
- Rövid hálaadás
- "Menjetek békével" (Geht hin im Frieden)

Az Úrvacsora jellemzői: A Nagycsütörtök eseményének, a szerzetetés estéjének emlékező és hálaadó felidézése a Zwingli célja. Az üdvszerző jelleg eltűnik. Évente négyszer osztottak úrvacsorát, akkor sem mindenkinek, csak egy-egy korosztálynak. A kovásztalan kenyeret és a bort fakupákban a diakónusok vitték a templom kórusában ülőknek. A jegyeket körbeadták, a kenyérből ki-ki maga tört egy darabot. Zwingli eltörölte az éneklést.

"Csak azok a dolgok maradtak meg, amelyek Krisztus halálának emlékezetére, a hit és a testvérszeretet növelésére, az élet megjobbítására, valamint a bűnöktől való óvásra szolgált" (R. Stählin)⁹

A Zwingli-féle koncepció érvényesült az 1535-ben alkotott ú.n. Zürichi Egyházi Rendtartásban is.

A prédikációs istentisztelet úgy jelenik meg, mint a középkori pronaus megtisztított formája.

Kálvin János (1509-1564)

Amikor Kálvin istentisztelettel kapcsolatos elgondolásait és munkásságát vizsgáljuk, akkor figyelembe kell vennünk, hogy ő Luthertől eltérően¹⁰, nem volt sohasem katolikus pap. Kálvin eredetileg jogásznak készült. Ezért Kálvinnak egészen más volt a személyes viszonya a miséhez. Őt nem kötötte a reformátorra létele előtti napi misézés, áldozás kötelezettségének emléke és élménye. Emiatt Kálvin szabadabb volt a liturgiai kérdésekben. Ideálja ebben a tekintetben a legteljesebb egyszerűség volt.¹¹

⁹ Stählin, 64-65.

¹⁰ Kálvin jellemzése Luther liturgiai tevékenységéről: „Mikor kezdetben Luther fellépett, néhány igen durva, már tovább nem tűrhető visszaélést bélyegzett meg egy kissé. Tette pedig ezt oly szerénységgel, mely azt látszott mondani, hogy részéről nagyobb lenne öröme, ha e visszaéléseket helyreigazítva látná, mint elhatározása, hogy esetleg maga is vállalkoznék a javításra.” Kálvin János: *Az egyház megreformálásának szükségességéről* (1543). Fordította: Ceglédi Sándor. Második kiadás. PRTA. Pápai Eperfa Könyvek 14. Pápa 2005. 92.

¹¹ Rudolf Stählin: *Die Geschichte des christlichen Gottesdienstes*. In: K. F. Müller-W. Blankenburg (Hg.): *Leiturgia. Handbuch des evangelischen Gottesdienstes*. I. Bd. Johannes Stauda Verlag. Kassel. 1954. 65.; Vö. Kálvin szavaival: „Hát mit tettünk ez ideig s mit teszünk most? Bizony csak az egy Isten tisztelését s egyszerű igazságát akarjuk uralomra juttatni az egyházban.” Kálvin János: *Az egyház megreformálásának*

Rainer Volp¹² hívja fel arra a figyelmet, hogy amikor Kálvin istentisztelettel kapcsolatos felfogását vizsgáljuk, akkor nem szabad könnyedén átsiklani afölött a tény fölött, hogy a liturgia terén Kálvin viszonyítási pontja nem Luther, hanem Zwingli, aki éppen Svájcban hajtott végre az istentisztelet területén igen radikális lépéseket, amikor a képek és hangszerek használatán kívül még az éneklést sem engedélyezte az istentiszteleten (kivéve az úrvacsorázás alatti éneklést).¹³ Kálvin istentiszteletről alkotott elképzelései és azok átültetése a gyakorlatba, egyértelműen új utat nyitottak a svájci reformáció számára és Kálvin döntő pontokon nem folytatta Zwingli liturgiai radikalizmusát.

Hogyan látta Kálvin az istentisztelet reformját?

A kálvini típusú istentisztelet döntő irányelve lett az, hogy egyedül Isten Igéjére kell építeni az új istentiszteleti rendet. Csak azt kell megtartani a korábbi rendből, amit az igeszerűség megkövetel, minden sallang, liturgiai túlterhelés nélkül. Ez a kálvini alapelv ma is elgondolkodásra kötelez bennünket.

Az alábbiakban Kálvin gyülekezeti istentisztelettel kapcsolatos felismeréseit tekintjük át.

Hogyan látta Kálvin az istentisztelet reformját?

1. A keresztyén szabadság tételét szem előtt tartva, különbséget kell tenni az üdvösségbe vágó lényeges és az üdvösségbe nem vágó, járulékos dolgok (adiaforon) között. Ez az istentiszteleti reform kivitelezését nagyban meghatározó alapelv nem kizárólag a Kálvin felismerése, hiszen mások is ismerték és vallották ezt a tételt¹⁴, de Kálvinnál is erőteljesen

szükségességéről (1543). Fordította: Ceglédi Sándor. Második kiadás. PRTA. Pápai Eperfa Könyvek 14. Pápa 2005. 93.

¹² Rainer Volp: *Liturgik. Die Kunst, Gott zu feiern*. Bd. 2: Theorien und Gestaltung. Gütersloher Verlagshaus. Gütersloh. 1994. 749.

¹³ Julius Schweizer: *Reformierte Abendmahlsgestaltung in der Shau Zwinglis*. Verlag Friedrich Reinhardt AG. Basel. 1954.; Markus Jenny: *Zwinglis Stellung zur Musik im Gottesdienst*. Zwingli Verlag Zürich. 1966.; Ralph Kunz: *Gottesdienst evangelisch reformiert. Liturgik und Liturgie in der Kirche Zwinglis*. Pano Verlag. Zürich. 2001.

¹⁴ Luther az egyházi renddel kapcsolatban is megfogalmazta a keresztyén szabadság elvének érvényesülését. Luther a *Deutsche Messe* (1526) *előjáró beszédében* is megfogalmazza ezt: „Mindenek előtt barátságosan és az Isten szerelmére kérném mindazokat, akik ezen rendünket az istentiszteleten látni és követni akarják, hogy abból semmi kényszerítő törvényt ne csináljanak, sem vele senkinek a lelkiismeretét körül ne hálózzák vagy meg ne fogják, hanem a keresztyén szabadságnak megfelelően tetszés szerint alkalmazzák, amint, ahol, amikor s ameddig azt a körülmények megengedik és kívánják. Mert mi sem azon célzattól bocsátjuk azt ki, hogy általa bárkinek is leckét adjunk vagy bárkit is meg rendszabályozunk, hanem inkább azért, mivel mindenfelől sürgetik a német miséket s istentiszteleteket és sok panasz s megbotránkozás esik az új miséknek sokfélesége miatt, hogy mindenki maga csinál magának külön ilyeneket, egyesek jó hiszemben, mások ellenben hiúságból, hogy ők is csináljanak valami újat, feltűnjenek s megmutassák a világnak, hogy nem holmi közönséges mesterek; amint az általában történni szokott a keresztyén szabadsággal, hogy azt többen használják saját kényük-kedvükre és hasznukra, mint az Isten dicsőségére s felebarátjaik javára. Amint azonban mindenkinek lelkiismeretére van bízva, hogy ezt a szabadságot miként használja és senkitől sem szabad azt elvonni vagy megtagadni, úgy tekintetbe veendő másrésztől az is, hogy a szabadság a szeretetnek s a felebarátnak a szolgálója s annak is kell lennie. Ahol azonban az történik, hogy emberek megbotránkoznak s megtévesztetnek az ilyen többféle szokások által, ott igazán kötelességünk a szabadságot korlátozni s amennyire lehetséges megtenni és elhagyni, hogy az emberek jó példát vegyenek rólunk, nem pedig hogy megbotránkozzanak. Mivel pedig ez a külső rend Istenhez való lelkiismeretbeli viszonyunk tekintetében lényegtelen, s a felebarátnak mégis hasznára válhatik, a szeretetnél fogva, amint szt. Pál tanít (Róm 15,5; Fil 2,2), arra kell törekednünk, hogy egy értelemmel legyünk és a mennyire csak lehetséges egyféle eljárást és külső szokást kövessünk, amiképen az összes keresztyéneknek is egy a keresztségük, egyféle a szentségük és senkinek semmi különleges nem adatott az Istentől. ... Mert nekem nem az a felfogásom, hogy az egész Németország éppen a mi wittembergi rendünket vegye át. Hiszen mostanáig sem volt az soha, hogy az összes szerzetek, kolostorok és parochiák mindenben egyformák lettek volna. Mindazonáltal derék dolog lenne, ha minden fejedelemségben az istentisztelet egyforma lehetne s a körülfekvő kisebb városok és falvak a várossal egyformán járnának el; hogy azután más fejedelemségek szintén megtartják-

megszólal ez az elv¹⁵. Ahogyan Luthernél is, úgy Kálvinnál is a „közömbös dolgok” megítélése a keresztyén szabadság megélésével függ össze.¹⁶ Az adiaforon-gondolat megjelenése felszabadítóan hatott, s elvi-teológiai és gyakorlati-egyházkormányzói téren egyaránt tiszteletben tartották. Az istentiszteleti rendek egységesítésének és kötelezővé tételének elrendelése (uniformizálás) egyik reformátort sem kerítette hatalmába. Annál inkább törekedtek az istentisztelet külső rendjénél fontosabb tanításban és hitben való egységre. Kálvin szerint: „Nagy szégyen volna, ha azokban a dolgokban, amelyekben az Úr szabad választást engedett nekünk, hogy annál több lehetőségünk legyen az egyház építésére, rabszolgai egyformaságra akarnánk törekedni anélkül, hogy az egyház igazi építésével törődnénk. Mert ha egykor Isten ítélőszéke elé fogunk állni, hogy tetteinkről számot adjunk, akkor Ő egyáltalán nem a ceremóniák miatt fog minket kérdőre vonni. S egyáltalában nem ez a külső dolgokban való egyformaság lesz a számadás tárgya, hanem a szabadság helyes használata. A szabadság helyes használatának pedig az fog minősülni, amelyik a leghathatósabban szolgálta az egyház építését.”¹⁷

Kálvin az úrvacsora lezajlásának leírása kapcsán jegyzi meg: „Egyébként, ami a cselekmény külső szertartását illeti, hogy vajon a hívek a kezükbe vegyék-é azt, vagy ne; elosszák-é maguk közt, vagy mindenki a neki átadottat egye meg; a poharat visszaadják-é az egyházi szolga kezébe, vagy a szomszédjuknak adják át; a kenyér kovászos, vagy kovásztalan legyen-é, a bor vörös, vagy fehér – mit sem határoz. Ezek közömbös dolgok, amelyek az egyháznak szabad rendelkezésétől függenek. Jóllehet bizonyos, hogy a régi egyház gyakorlata az volt, hogy mindnyájan kezükbe vegyék. És Krisztus is ezt mondotta: Osszátok el magatok között. A történelem azt beszéli, hogy kovászos és közönséges kenyér volt használatban Sándor római püspök ideje előtt, aki először lelte kedvét kovásztalan kenyérben; hogy mi

e azt, vagy külön hozzátesznek-e még valamit, az szabad tetszésre bízassék s büntetés alá ne essék.” *D. Luther Márton művei*. XIII. Fordította: Paulik János. 439-440. – Az adiaforonról F. Melanchthon (1497-1560) és M. Flacius (1520-1575) között zajlott nevezetes teológiai vita. – H. Bullinger a különböző szertartásokról így ír a *II. Helvét Hitvallás* XXVII. fejezetében: „Ha a gyülekezetekben eltérő szokásokat találunk, senki se gondolja ebből, hogy azok meghasonlottak egymással. Socrates szerint lehetetlen volna minden egyháznak városenként és vidékenként minden szertartását összeírni. Egy vallás sem tartja ugyanazokat a szertartásokat, még ha róluk ugyanazt a tanítást vallja is. Mert akik ugyanazon a hiten vannak is, szertartásaikban különböznek egymástól. Ezt mondja Socrates. Manapság is, bár egyházainkban különböző szertartásaink vannak az úrvacsora kiszolgáltatására és egynéhány más dologra nézve, tanításban és hitben mégsem különbözünk egymástól, sem nem szakad meg ezáltal gyülekezeteink egysége és kapcsolata. Az efféle szertartásokban mint közömbös dolgokban a gyülekezetek mindig éltek a maguk szabadságával. Ezt ma is megtesszük. (Közömbös dolgok.) De közben vigyázzunk, hogy ne soroljuk a közömbös dolgok közé azokat, amelyek valójában nem közömbösek, ahogy egyesek a misét és a képeknek templomban való használatát is a közömbös dolgok közé szokták sorolni, pedig azok a valóságban nem közömbösek. Közömbös dolog az, (írta Ágostonnak Jeromos), ami sem nem jó, sem nem rossz, úgyhogy akár megtted, akár nem titted meg, az sem igazságodnak, sem bűnödnek nem számít. Ezért midőn a közömbös dolgokat összekapcsoljuk a hit megvallásával, azok nem lesznek többé szabad dolgok, amint Pál apostol kimutatja, hogy szabad húst enni, ha csak valaki nem figyelmeztet rá, hogy az bálványoknak áldoztatott, tehát tilos, mert aki effélét eszik, úgy látszik, mintha ezzel már helyeselné a bálványimádást (1Kor 8,9kk, 10,25kk).” – Az adiaforon fogalmához ld. még liturgiai szempontból: Otfried Jordahn: *Das Zeremoniale*. In: H-Chr. Schmidt-Lauber – K-H. Bieritz (Hg.): *Handbuch der Liturgik*. Ev. Verlagsanstalt – Vandenhoeck-Ruprecht. 2. Auflage. 1995. 537-538.

¹⁵ „Ismeretes dolog, mennyire ellenezte Kálvin a genfi sákramentumi formáknak a berniekével való egyesítését – arról volt szó, hogy keresztelési köveket és otyát kellett volna használni –, és inkább elhagyta a várost, semhogy ezen a ponton engedékeny lett volna. De ebben az esetben öszerinte nem a keresztelési kövekről és nem az úrvacsorai kenyér minőségéről volt szó. 'Ez közömbös dolog, amely az egyház szabad választására van bízva.' (CR 10b, 189) Hanem éppen az egyháznak az állammal szembeni szabadságáról volt szó, mert hiszen ezt az egységesítést az állam kívánta az egyháztól.” Wilhelm Niesel: *Kálvin teológiája*. Kálvin Kiadó. Bp. 1998. 161.

¹⁶ Vö. Kálvin: *Institutio* (1559) III.19.9-16.

¹⁷ Opera Selecta Calvinii 1, 432. Ld. még: Kálvin: *Institutio* (1559) IV.10.27-32.

okból, nem tudom, ha csak azért nem, hogy a nép szemeit inkább új látványossággal ragadja csodálkozásra, mint hogy lelküket valami helyes vallási ismeretre oktassa.”¹⁸

2. Kálvin liturgia-felfogására a legjellemzőbb elvi alaptétel az, hogy az emberi élet igazi célja az Isten dicsőségének szolgálata. Ez, a Kálvin egész tanításában is központi szerepet játszó gondolat – Soli Deo Gloria – az alapja az ő sajátos istentisztelet-értelmezésének. Kálvin életművét átszövi ez a doxologikus látás. *A genfi egyház kátéja*-ban az ember életének fő céljaként jelöli meg: „Isten minket azért teremtett és helyezett ebbe a világba, hogy bennünk megdicsőíttessék. És bizonyára méltó dolog, hogy életünket, melynek Isten a kezdete, az ő dicsőségére fordítsuk.”¹⁹

Kálvin az istentisztelet doxologikus struktúrájának biztosítását és megerősítését stratégiai jelentőségűnek tartotta.²⁰ „Hirdetjük Isten dicsőségét nagyszerűbben, mint azelőtt szokták hirdetni; komolyan nekiláttunk, hogy mindazon tökély, miben Isten dicsősége tündöklök: ismertebb legyen. Oly ékesszólással magasztaljuk irántunk való jótéteményeit, aminővel csak tudjuk. Ebből az emberek felbuzdulnak fensége tiszteletére, az Ő nagyságához méltó tisztelet megadására, igaz lelki hállára, dicsérete közös vallására. Ebből lelkükben támad Istenbe vetett hit, ami aztán imádságot hoz létre. Ebből mindenki megtanulja az önmegtágadást, hogy ti. akaratát Isten parancsainak követésére használva saját vágyait odahagyja. Egyszóval, amint Isten azt akarja, hogy lélekben imádjuk, úgy mi teljes buzgalommal rajta vagyunk, hogy az embereket minden lelki áldozatra bírjuk, amit nekünk ajánl.”²¹

3. Az emberi tevékenységek közül az istentisztelet a legszentebb, ezért megengedhetetlen, hogy éppen ez a cselekménysor süllyedjen emberi babonáskodásba, bálványimádásba. A keresztyén hit és a keresztyén istentisztelet babonáságtól való felszabadítása az a szent cél, amely Kálvint elszántságra ösztönözte. Ennek többször hangot is adott. Az 1536-ban megjelent *Institutio*-ban a III.10-12. fejezetekben éppúgy, mint az 1559-es *Institutio*-ban az I.10-12. fejezetekben. Kálvin szerint általános érvényű tény, hogy „az ember szelleme úgy szólva örökké bálványokat gyártó műhely.”²²

Az istentelen és meg nem engedett szertartások kerüléséről (Basel 1538) szóló levelében, amelyben a keresztyén vallás tisztaságának megőrzése mellett tesz hitet, sodró erővel tanácsolja a levél névtelen címzettjének: „az olyan szertartásokat, amelyek semmiféle istentelenség által nem tűnnek fel, kellő meggondoltsággal és tartózkodással ugyan, de mégis, ha a szükség úgy kívánja, bátran és nyugodtan végezheted, úgy hogy könnyen kitűnjék az, miszerint te sem az utánuk való vágyakozásban, sem az azoktól való tartózkodásban nem vagy babonás. Azokat a szertartásokat azonban, amelyek akár a legkisebb szentségtörés jelével vannak is beszennyezve, úgy kerülj, mint a mérges-kígyót, mert tényleg pusztá érintésüket tekintve is veszedelmesebbek bármely kígyónál; s erősen bízom abban, hogy erről meg tudlak téged győzni. Ez utóbbiak közé sorozom a képek imáadását, a kenet felvételét, a búcsú-levelek vásárlását, a gonosz szellemek kiűzése végett a szentelt vízzel való meghintést, s más ilyen kárhozzátásra méltó szertartásokat.”²³

Még világosabb és részletesebb helyzetképet ad Kálvin *Az egyház megreformálásának szükségességéről* (1543) című iratában, amelyet a Speyerben tartott birodalmi gyűlés alkalmából írt V. Károly császárhoz: „Most határozzuk meg az Isten törvényszerű tiszteletét.

¹⁸ Kálvin: *Institutio* (1559) IV. 17. 43.

¹⁹ Kálvin János: *A genfi egyház kátéja*. Kálvin Kiadó. Budapest. 1998. 11.

²⁰ Vö. Rainer Volp: *Liturgik*. Die Kunst, Gott zu feiern. Bd. 2: Theorien und Gestaltung. Gütersloher Verlagshaus. Gütersloh. 1994. 751.

²¹ Kálvin János: *Az egyház megreformálásának szükségességéről* (1543). Fordította: Czeglédi Sándor. Második kiadás. PRITA. Pápa. 2005. 40-41.

²² Kálvin: *Institutio* (1559) I.11.8.

²³ Kálvin János: *Az istentelen és meg nem engedett szertartások kerüléséről* (Basel 1538). Fordította. Rábold Gusztáv. Pápa. 1909. 24.

Ennek pedig kiinduló pontja és alapja az, hogy Őt minden erény, igaz ítélet, szentség, bölcsesség, igazság, hatalom, jóság, kegyesség, élet és üdv egyedülvaló forrásául ismerjük meg, s hogy ezért minden jó ember dicséretét egyedül neki szánjuk, mindent egyedül neki adjunk, mindent Őbenne keressünk, s ha valamire szükségünk van, Őreá tekintünk. Ebből származik a felfohászokodás, ebből a dicséret és hálaadás, melyek jelei a dicsőségnek, mit neki tulajdonítunk. Ez az Ő nevének igaz megszentelése, amit elsősorban kér tőlünk. Ezekhez fűződik az imádás, mint amivel kifejezzük az Ő nagyságához, fenségéhez méltó tiszteletünket. Viszont ehhez tartoznak megint a ceremóniák s úgy a segédeszközök, mint a szerszámok, hogy az istentisztelet végrehajtásában a test a lélekkel együtt legyen foglalatos.”²⁴ „Milyen homlokegyenest ellenkeznek ezen véleménnyel mindazon cselekmények, amelyekbe ma szerteszéjjel az egész keresztyén világ helyezi Istennek tisztelését. Szóval ugyan minden jó dicsőségét ráruházzák Istenre, tényleg azonban felerészben, vagy tán nagyobb részben meg is fosztják attól, mikor tökéletességeit megosztják a szentek között. ... Isten munkái így a szentek között ki vannak osztva, úgy hogy a fenséges Isten mellé mintegy társakat adtak ez emberek, és sok dologban az Ő munkáját kell végezniök, amíg Isten látóköriükön kívül marad.”²⁵

Egyértelmű ezekből az idézetekből, hogy senki és semmi nem állhat oda Isten és ember közé. Egyedül Ő imálandó. Az igaz istentisztelet előfeltétele az istenfélelem és az Isten szeretete, vagyis a helyes istenismeret és a szív belső hódolata. A kegyes életfolytatás tulajdonképpen nem más, mint az istentisztelet gyakorlati és hétköznapi megvalósítása. Azaz Kálvinnál az istentisztelet és a kegyesség szinonim, egymást kiváltó, egymással harmonizáló kifejezések.

Kálvin véget vet Szűz Mária és a szentek tiszteletének, a pápa főségének és a klerikusok egyházi egyeduralmának. Ennek lett következménye a templomtisztítás mozgalma, amelynek teológiai oka a babonáskodással (*idolatria*) való radikális leszámolás.²⁶ Zwingli és Kálvin azért lépett fel a képek, szobrok, zeneszerszámok istentiszteleti használata ellen, hogy a Krisztus áldozatának reflektálatlan, mai szóhasználattal mondván: „fogyasztói” megisméltését kiküszöböljék.²⁷

Kálvin szerint az istentisztelettel kapcsolatos babonás képzetek elleni harcban a legdőntőbb az, hogy „minden hívő tudja és értse azt, ami a templomban szóval és cselekedettel végbemegy, mert csak így nyerhet belőle lelki épülést és gyümölcsöző tapasztalatot. ... Ez azonban csakis akkor lehetséges, hogyha megfelelő tanítást nyerve, mindazt meg tudjuk érteni, amit az Úr a mi lelki okulásunkra rendelt. ... Csak ott van okulás, ahol van tanítás. Amennyiben kellő módon kívánjuk megtartani a mi Urunk szent rendelkezéseit,

²⁴ Kálvin János: *Az egyház megreformálásának szükségességéről* (1543). Fordította: Czeglédi Sándor. Második kiadás. PRITA. Pápa. 2005. 12.

²⁵ Kálvin János: *Az egyház megreformálásának szükségességéről* (1543). Fordította: Czeglédi Sándor. Második kiadás. PRITA. Pápa. 2005. 15-16.

²⁶ „...vajon az emberek nem a szobrokat és a képeket részeltetik-e azon tiszteletben, melyben Istent akarják részesíteni? És mindenki téved, aki azt gondolja, hogy van valami különbség e közt és a pogányok oktan bálványimádása közt. Mert Isten nem csak azt tiltja meg nekünk, hogy köveket imádjunk, de még ezt is, hogy az ő isteni lelke székhelye gyanánt tekintsük azokat, mint amelyekben az ő imádása lakozik. Akik ezt az utálatosságot védeni akarják, ugyanazon ürügyeket hozzák fel, melyet hajdan már alkalmaztak a pogányok, hogy hitetlenségüket megvédjék. Azonkívül bizonyos, hogy a szenteket Isten gyanánt imádják, sőt csontjaikat, ruháikat, saruikat, képeiket is. Itt valami furfangos ember felhozhatja ellenem, hogy az imádnak különböző fajtái vannak: a *dulia* – amint mondják – a szentek s azok képei, csontjai számára fenntartandó tisztelet; a *latria* Isten tiszteletére szolgál, valamint csak őt illeti meg; végre mintegy növekvő örültségben kieszték a *hyperdulia* fokát, melynek magaslatára a többiek fölött a szent szüzet állították.” Kálvin János: *Az egyház megreformálásának szükségességéről* (1543). Fordította: Czeglédi Sándor. Második kiadás. PRITA. Pápa. 2005. 18-19. Vö. a *latria* és a *dulia* magyarázatát Kálvin János: *Institutio* (1559) I.12.2-3. vö. még I.11.11.

²⁷ Rainer Volp: *Liturgik. Die Kunst, Gott zu feiern. Bd. 2: Theorien und Gestaltung.* Gütersloher Verlagshaus. Gütersloh. 1994. 749.

melyeket az Anyaszentegyház kebelén gyakorlunk, a legfontosabb tudnunk azt, hogy azokban mi foglaltatik, hogy mit jelentenek, és minő célra törekszenek, miáltal a gyakorlat hasznos és üdvözítő, következésképp a rendelkezések szerint való lesz.”²⁸ Ez a Kálvin idézet, amely az 1543-ban megjelent Genfi Zsoltárkönyv előszavából való, tartalmazza R. Volp szerint Kálvin – Augustinusra visszavezethető – liturgiára vonatkozó módszertanát: az istentiszteletről tudni kell, hogy mi foglaltatik benne, hogy mi mit jelent és hogy minek mi a célja. Vagyis előttünk van egy szemiotikai triász: 1./ Hogyan strukturálódik a liturgia területe? 2./ Hogyan viszonyulnak a történések azoknak az értelméhez? 3./ Milyen intenciót olvasunk ki a cselekményekből?²⁹ Ez a kontroll különösen fontos Kálvin számára azért, hogy a sákramentumnak vélt cselekményekről kiderüljön a hamis voltuk, s az, hogy azok nem léphetnek Isten helyére. „A középkorban a szenttel való találkozás ’dolog élménnyé’ vált, a dolgok hatalmával való találkozássá. A reformációban viszont a személyes megszólítottóság lesz döntővé, ezért a dolgok hatalma megcsorbul, elvesztik szakrális jellegüket.” (Békési Andor)³⁰

4. *Az istentiszteleti történés megértésének kulcsa az anyanyelvűség, vagyis Kálvinnál magától értetődő a nemzeti nyelven folyó istentisztelet. Az ún. biblia pauperum helyett*³¹ az anyanyelvű igehirdetés válhat a bibliaismeret forrásává. Kálvin több helyen az 1Kor 14,16-ra hivatkozva fejtette ki, hogy a megértett Igére jöhet a népnyelvű válasz a közös imádságban és a gyülekezet közös éneklésében: „mindenütt a nép köznyelvén kell elmondani a nyilvános könyörgéseket, hogy azokat az egész gyülekezet közönségesen megérthesse, mert hiszen az egész gyülekezet épülését kell szolgálniuk, erre pedig meg nem értett hangokból egyáltalán semmi haszon sem származik.”³² „Mivel az Isten dicsőségének a testünk minden tagjában is ki kell valahogy tündökölnie, illő, hogy elsősorban éppen a nyelvünk foglalatoskodjék és buzgólkodjék ebben a szolgálatban, akár ének, akár beszéd által, hiszen a nyelvünk különösképpen arra teremtett, hogy az Isten dicséretét szólja és hirdesse.”³³

„Az imádságok csakis a nép által ismert és használt nyelven mondhatók, és ahogy az Apostol mondja, a gyülekezet nem mondhat Áment az imára, mely idegen nyelven hangzott el. Minekutána pedig azt mindenki nevében mondjuk, mindenki résztvevője az imádságnak. Ennek megfelelően nagy méltánytalanságnak mondhatjuk azt, hogy templomainkba a latin nyelvet vezették be, holott azt jobbra nem értik az emberek.”³⁴

5. *A liturgia struktúrájának három pillérét nevezi meg Kálvin: „Alapjában véve a mi vallásos összejöveteleinken három ilyen dolog megtartását rendelte Urunk, s ez a három: az Ő igéjének hirdetése, a nyilvános és ünnepélyes imádság, meg az Ő sákramentumainak kiszolgáltatása.”*³⁵ Ezt erősíti meg az Institutio (1559) IV.17.44-ben is. Ezek a pillérek hordozták már az őskeresztyén gyülekezet istentiszteleti életét is, ahogyan arról az ApCsel 2,42-ben olvashatunk. Ennek a fenti három elemnek a sorrendje csupán retorikai szintaxis, mert az istentiszteleten mindhárom elem gyakorlásában *az együtt gondolkodás, az együttes élmény és a közös cselekvés a meghatározó*. Kálvin pedagógiai tudatossággal állította ennek

²⁸ Kálvin János 1543-ban megjelent Genfi Zsoltárkönyvének előszava. In: Psalterium Ungaricum. Szenci Molnár Albert zsoltárfordításai a genfi zsoltárok dallamaira. Közreadja: Bólya József. MRE Zsinata. Budapest 2003. 6.

²⁹ Rainer Volp: *Liturgik*. Die Kunst, Gott zu feiern. Bd. 2: Theorien und Gestaltung. Gütersloher Verlagshaus. Gütersloh. 1994. 750.

³⁰ Békési Andor: *Mi kálvinisták...* Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Budapest. 1990. 92.

³¹ Kálvin: *Institutio* (1559) I.11.5-7.

³² Kálvin: *Institutio* (1536) III. fejezet Az imádságról. Fordította: Victor János 107-108. Ugyanez a gondolat található az 1559-es *Institutio*-ban is: III.20.33.

³³ Kálvin János: *Institutio* (1536) III. fejezet. Az imádságról. Fordította: Victor János 107.

³⁴ Kálvin János 1543-ban megjelent Genfi Zsoltárkönyvének előszava. In: Psalterium Ungaricum. Szenci Molnár Albert zsoltárfordításai a genfi zsoltárok dallamaira. Közreadja: Bólya József. MRE Zsinata. Budapest 2003. 6.

³⁵ Kálvin János 1543-ban megjelent Genfi Zsoltárkönyvének előszava. In: Psalterium Ungaricum. Szenci Molnár Albert zsoltárfordításai a genfi zsoltárok dallamaira. Közreadja: Bólya József. MRE Zsinata. Budapest 2003. 6.

szolgálatába a közös imádságot, a gyülekezet zoltárénekét és a két Krisztustól rendelt sákramentum (kereszttség és úrvacsora) ünneplését.

Rosszul érti Kálvin törekvését az, aki a három pillér együtteséből kiragadja a prédikáció vagy a zoltáréneklés sajátosságát. Az Istendicsőítés és hiterősítés individuális felelőssége közösségi biztatást nyer Kálvinnál. Az istentisztelet kezdetén állt az imádság, amely Isten fenségére tekintett, majd nyilvános vallástétellel és magasztaló énekléssel fordultak Istenhez a gyülekezet tagjai, az igehirdetés és a sákramentum ünneplése pedig kiváltképpen kifejezésformái voltak a doxológiának.³⁶

6. *Kálvin a mise áldozat-karakterével szemben az istentisztelet igehirdetés-karakterét engedte érvényesülni, hogy helyre álljon a hallható és a látható ige (igehirdetés és úrvacsora) egyensúlya.* Ezért a prédikációt állandó istentiszteleti elemmé tette. Kálvin többször hangsúlyozta, hogy az igehirdetés és az úrvacsora egyformán fontos.³⁷ Korának római katolikus gyakorlatával szemben, amely szerint évente egyszer kellett élni az eucharisziával, Kálvin szorgalmazta az úrvacsora gyakori vételét.

Első genfi időszakában született az 1537. évi Cikkelyek (*Articles sur le Gouvernement de l'Eglise*), amelynek javaslatai között központi helyet kapott az úrvacsora kérdése: „Kétségtelen, hogy az egyház élete csak akkor nevezhető illő módon szabályozottnak és elrendezettnek, ha az Úri szent vacsorát gyakran kiszolgáltatják és a hívek rendszeresen élnek vele, oly ékes rendben, hogy senki nem merészel részesülni benne, csak megigazultan és különleges alázattal. Éppen ezért szükséges fenntartani az egyházat a maga integritásában, és a kiközösítés fegyelmező erejét, amely által megjavulásra bírhatók mindazok, akik nem hajlandók önként és teljes mértékben engedelmeskedni Isten szent ígéjének.”³⁸ Mindezeket Kálvin a zürichi és a berni rendtartásokkal szemben fogalmazta meg, ahol a ritka, évente két- vagy háromszori úrvacsorai alkalom volt szokásban. A genfi keresztyén nép nagy gyengeségére tekintettel, hogy ezzel a szent és legnagyobb titokkal vissza ne éljenek, havonta egyszer a három templom (St. Pierre, Rive, St Gervais) egyikében ünnepelték az úrvacsorát.³⁹

A strasbourgi időszakban – a M. Bucer által meghonosítottak szerint – minden vasárnap úrvacsorás istentisztelet volt Kálvin gyülekezetében. Az úrvacsoráról írt rövid

³⁶ Vö. Rainer Volp: *Liturgik. Die Kunst, Gott zu feiern*. Bd. 2: Theorien und Gestaltung. Gütersloher Verlagshaus. Gütersloh. 1994. 751.

³⁷ „Isten ígéje az az ismertető jegy, mely megkülönbözteti annak igaz tiszteletét, hibás és bűnös imádsásától, könnyen levonhatjuk ebből azt a következtetést, hogy Isten tiszteletének manapság általánosan divatos formája teljesen meg van romolva. Mert nem is fordítanak figyelmet arra, amit Isten parancsolt, vagy helyesel, hogy Neki, amint illenék engedelmeskedjenek, hanem szabadságot vesznek arra, hogy istentiszteleti formákat eszeljenek ki, s ezt szeretnék engedelem gyanánt Istenre erőszakolni. ... Isten visszaveti, elítéli és kárhoztatja nevének minden hazug tiszteletét. Ígéje fékét ránk veti, hogy megtartsen bennünket egyszerű engedelmisségben. Mert hogyha széttörve igánkat, a mi eszünk ábrándképei után megyünk, s emberi vakmerőséggel kiesztelt tiszteletet mutatunk be neki, bár előttünk tetszetős a dolog, az Ő színe előtt haszontalan beszéd, sőt utálatos fertő. ... Isten az engedelmisséget többre becsüli, mint minden áldozatot, már magában ez elégséges, hogy minden tiszteletet visszavessen, ami nem alapszik valamely parancsolatán.” Kálvin János: *Az egyház megreformálásának szükségességéről* (1543). Fordította: Czeglédi Sándor. Második kiadás. PRTA. Pápa. 2005. 20-21. – Helyesen állapítja meg Fejes Sándor: „Tévedésben vannak, akik azt állítják, hogy Kálvin tanításában és gyakorlatában az Ige mellett az úrvacsora nem jelent 'külön ajándékot' (Abendmahlsgabe). Egész genfi pásztori tevékenysége arra irányult, hogy megértse az úrvacsora jelentőségét, és ne 'csak prédikáció' legyen, mint ahogyan odaérkezésekor szokásban volt. Ma már nem lehet kétséges előttünk, hogy erre mindent latba vetve, azért törekedett, mert felismerte az úrvacsora közösségteremtő erejét és a közösségben a hívők megszentelődését segítő szerepét.” Fejes Sándor: *Kálvin a megszentelődésről*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Budapest. 1985. 141.

³⁸ Jean Cadier: *Kálvin. Egy ember Isten igájában*. Református Zsinati Sajtóosztály. Budapest. 1980. 74. Cadier az *Articles...* szövegére hivatkozik, ami megtalálható: Calvin, *Homme d'Eglise – Labor et Fides*, Geneve, 1936. 1-13.

³⁹ Markus Jenny: *Die Einheit Abendmahls-gottesdienstes bei den elsässischen und schweizerischen Reformatoren*. Zwingli Verlag Zürich. 1968. 110-111.

értekezésben a fentiekkel egybehangzóan írja Kálvin 1541-ben az úrvacsorával élés idejéről: „Ami az úrvacsorával való élés idejét illeti, nem lehet mindenkire nézve érvényes szabályt felállítani. Mert vannak néha különös körülmények, melyek mentik az embert, ha tartózkodik attól. Sőt nincs világos parancs, amely minden keresztyént kötelezne arra, hogy azzal minden napon, valamikor csak kiosztatik, éljen. Mindamellet, ha jobban megvizsgáljuk a célt, mely felé az Úr minket vezet, be fogjuk látni, hogy minden esetre többször kell azzal élnünk, mint némelyek; mivel mennél jobban szorongat erőtlenségünk, annál inkább szükséges ahhoz gyakorta menekülni, amely képes minket erősíteni a hitben s tartozik elősegíteni a szent életben. Ennélfogva minden jó rendben levő egyházban annak a szokásnak kell lennie, hogy az úrvacsora annyiszor osztassék ki, ahányszor a nép képessége megengedi. S minden egyes hívőnek kötelessége a maga idején előkészülnie az úrvacsora elvételére, valahányszor azt a gyülekezetben kiosztják, ha nincs valami nagy akadály, mely arra kényszerítené, hogy attól távol maradjon; jóllehet nincs világos parancsunk, amely az időt és a napot meghatározná számunkra, mégis elégnek kell lennie ránk nézve, ha tudjuk, hogy Urunk óhaja az volt, hogy vacsorájával gyakorta éljünk, különben nem ismerjük jól a hasznot, mely abból ránk származik.”⁴⁰

Kálvin második genfi korszakában – minden erőfeszítése ellenére – nem tudta megvalósítani az úrvacsora hetente történő kiszolgáltatását. Az 1541. évi genfi egyházi szabályrendeletek (*Ordonnances ecclesiastiques*) szerint évente négyszer szolgáltatták ki az úrvacsorát a gyülekezetnek: „Miután az Úrvacsorát a mi Urunk azért szerezte, hogy azzal minél gyakrabban éljünk, ezért azt a hibát, hogy t.i. az úrvacsorát oly ritkán szolgáltatják ki, helyre kell hozni. Évenként négyszer szolgáltassák ki, még pedig: karácsonykor, húsvétkor, pünkösdkor és ősszel: szeptember első vasárnapján. A kenyeret a lekipásztörök osszák szét, a kelyhet pedig senki más ne nyújthassa, legfeljebb a diakónusok, éppen ezért nincsen szükség az edények sokaságára. Csupán a templomban lehessen kiszolgáltatni, amíg célszerűbb intézkedés nem történik. Az Úrvacsorát a kiosztás előtti vasárnapon ki kell hirdetni.”

A mise elleni legdőntőbb dogmatikai kifogás az volt, hogy a pap újra és újra megismétli az oltáron a Krisztus áldozatát, amely pedig egyszeri és tökéletes, azaz megismételhetetlen áldozat volt és minden emberért megtörtént egyszer s mindenkorra.⁴¹ Erre figyelmeztet a *sola fide* és a *sola gratia* tétel is. Az ige hirdetésének kötelezettsége azonban új jelentőséget kapott. Általános reformátori tanítássá lett, hogy az ige hirdetése jelenidejűséget teremt Isten és a gyülekezet között: Isten igéjének hirdetése Istennek beszéde (*Predicatio verbi Dei est verbum Dei*) – mondja a II. Helvét Hitvallás I. fejezete. Luther pedig vallotta: az igehirdetőnek el kell tudnia mondania a maga prédikációjáról, hogy azt Isten maga mondta (*Haec dixit Dominus*). Ezt a gondolatot fogalmazta meg Luther 1544-ben, a torgauai vártemplom felszentelésekor mondott nevezetes prédikációjában.

Joggal állapítja meg tehát Rudolf Stählin, hogy „egyetlen vonatkozásban találunk csak egyetértést a XVI. században: a római mise elvetésében és az istentisztelet igehirdetési-karakterének hangsúlyozásában. Egyébként az egymástól különböző rendtartások egész tömegével találkozunk, amelyek a struktúrában sokkal erősebben különböznek egymástól, mint a régi egyház rendtartásai.”⁴²

⁴⁰ Kálvin János: *Rövid értekezés az úrvacsoráról* (1541) In: Kálvin János Kisebb Művei a rendszeres theologia köréből. Református Egyházi Könyvtár IX. Pápa. 1912. 153. (29. pont) – Vannak ma is olyan református egyháztestek a világon, ahol minden úrvacsorázó egy darabka kenyér letörése után, a padbeli szomszédjának adja tovább a kenyérosztó tálat. Azzal is találkozunk, hogy nincs a templomban úrasztala, csak évente néhányszor vizsik be, sőt olyan helyek is vannak, ahol úrvacsora alkalmával valóban asztalhoz ülnek a gyülekezet tagjai.

⁴¹ V.ö. *Heidelbergi Káté* 1. kérdés-feleletével.

⁴² Rudolf Stählin: *Die Geschichte des christlichen Gottesdienstes*. In: K. F. Müller-W. Blankenburg (Hg.): *Leiturgia. Handbuch des evangelischen Gottesdienstes*. I. Bd. Johannes Stauda Verlag. Kassel. 1954. 54.

Az istentisztelethez Kálvin szerint két elengedhetetlen tényező szükséges: anyagi tényezők és lelki tényezők. Az anyagi-tárgyi tényezők között az istentisztelet helyét, idejét és eszközeit említi. A lelki tényezők között pedig feltétlenül egymásra kell találnia a Szentléleknek, az emberi léleknek és az Igének. E háromnak az egymásra találásából születik meg az a személyes találkozás, amelyben Isten Lelke szól az emberhez az Ige által. A hívő embert ez megérinti és a Szentlélek megnyitja, hogy hallgassa az Igét. Az Ige hálát ébreszt benne és segít a napi életet eszerint formálni, haladni előre a megszentelődés útján. Ezért az egyéni és a társadalmi életet egyaránt az Ige mércéje alá kell rendelni, hogy a rossz és a bűn ellen harcoljon az ember, mert a bűn mindig Isten szentségét akarja megkérdőjelezni. A hívőknek az evangélium királyi útját kell járniuk, az igazság útját, hogy ezzel Isten dicsőségét szolgálják. Helyesen állapítja meg tehát Fejes Sándor: „Tévedésben vannak, akik azt állítják, hogy Kálvin tanításában és gyakorlatában az Ige mellett az úrvacsora nem jelent ’külön ajándékot’ (Abendmahlsgabe). Egész genfi pásztori tevékenysége arra irányult, hogy megértesse az úrvacsora jelentőségét, és ne ’csak prédikáció’ legyen, mint ahogyan odaérkezésekor szokásban volt. Ma már nem lehet kétséges előttünk, hogy erre mindent latba vetve, azért törekedett, mert felismerte az úrvacsora közösségteremtő erejét és a közösségben a hívők megszentelődését segítő szerepét.”⁴³

Kálvin sákramentum-értelmezése döntően meghatározza istentisztelet-felfogását is. Kálvin rendkívül fontosnak tartotta, hogy az úrvacsora lényegéről szóló tanítás mind a liturgiában, mind a tanítási alkalmakon világosan és tisztán hangozzék. Az *Institutio* (1559) is alaposan és részletesen foglalkozik ezzel,⁴⁴ de már 1541-ben kifejtette véleményének lényegét az úrvacsoráról írt rövid értekezésében.⁴⁵ „Kálvinnál az egész istentiszteletnek, melynek nála szerves része az úrvacsora, egyfajta ’mennyei jellege’ van.”⁴⁶ Istennek hatalmában áll – írja Kálvin –, hogy „valami módon felemeljen bennünket az Ő mennyei dicsőségébe, mely megmérhetetlenségével mindeneket betölt, magasságával pedig az egeket is felülmúlja”.⁴⁷ „Az Úr az Ő Lelke által árasztja ránk a Vele testben és lélekben való egygylételet áldását. Az összekapcsoló kötelék tehát a Krisztus Lelke, aki egyesít bennünket

⁴³ Fejes Sándor: *Kálvin a megszentelődésről*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Budapest. 1985. 141. V.ö.: Csikesz Sándor: *Kálvin pásztori igehirdetése módszerének legfőbb elemei*. In: Kálvin és a kálvinizmus. Tanulmányok az Institutio négy századik évfordulójára. Debrecen. 1936. 245.

⁴⁴ Kálvin: *Institutio* (1559) IV. 17.1-18.20.

⁴⁵ Kálvin János: *Rövid értekezés az úrvacsoráról* (1541) In: Kálvin János Kisebb Művei a rendszeres theologia köréből. Református Egyházi Könyvtár IX. Pápa. 1912. 139-169. Az értekezés vezérgondolataiból idézünk néhányat: „Az ige azért kenyérünk, mert benne Jézus Krisztust, egyetlen életünket vesszük... Nekünk közösségünk van Jézus Krisztus testével és vérével ... Azért rendelte az Úr számunkra a szent vacsorát, hogy azzal a Krisztus testében és vérében való részeltetésünket illetőleg jelölje előttünk evangéliumában foglalt ígéreteit..., mivel Jézus Krisztus tagjai vagyunk... Az úrvacsorát tükör gyanánt adja, amiben szemlélhetjük Urunk Jézust, amint keresztre feszítetett, hogy bűneinket... eltörölje, és amint feltámadott, hogy minket a halálból és romlásból megszabadítson... Odavezet Jézus Krisztus keresztségéhez és feltámadásához... igazként ismerni és fogadni minket, ... lelki kegyelmének minden kincsét kitarja előttünk... Szükséges, hogy elsősorban ő adassék nekünk az úrvacsorában... a szentség anyaga és állaga (substantia) az Úr Jézus, akinek testében és vérében részesedünk... Az úrvacsorában Jézus Krisztus valódi közöltetése van ajánlva nekünk... Ő maga saját szájával kinyilatkoztatja, hogy teste valóban étel és vére valóban ital (Jn 6,55) ... lelkünknek testével és vérével kell táplálkoznia... Olyan titok ez, amelyet szem nem láthat, vagy emberi értelem fel nem foghat... (A kenyér és a bor nem pusztá alakzat, hanem össze van kötve a dolog valóságával és állagával). Teljes joggal neveztetik tehát a kenyér testnek, mivel nem csupán jelképezi, hanem együttal nyújtja is azt... Az Úr sákramentumait nem szabad elválasztani valóságuktól és állaguktól... Különbséget kell tenni, de nem szabad elválasztani... Jézus Krisztus valóságos teste egyedül hit által vehető... A sákramentum belső állaga össze van kötve a külső jegyekkel... Krisztus teste és vére azért közöltetik velünk, hogy részesei legyünk annak... Az úrvacsora haszna röviden. Jézus Krisztus van nekünk ajánlva a végből, hogy őt birtokunkba vegyük.”

⁴⁶ Békési Andor: *Kálvin a sákramentumokról*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Budapest. 1987. 140.

⁴⁷ Kálvin: *Institutio* (1559) IV.1.5.

Vele, és mint csatornán Rajta keresztül érkezik hozzánk minden, ami Krisztus és ami az Övé.⁴⁸

Kálvinnak a sákramentumokról szóló rendszeres teológiai tanításán túl határozott elképzelése volt az úrvacsora és a keresztség kiszolgáltatásának rendjéről is: „legillendőbbben úgy lehetne kiszolgáltatni az úrvacsorát, ha gyakorta és legalább egy héten egyszer a gyülekezet elé adnák azt. Kezdődnek pedig nyilvános könyörgésekkel; erre következnek az egyházi beszéd; akkor a lelkipásztor a kenyeret és a bort az asztalra téve, előadná az úrvacsora szereztetését; azután felsorolná az ígéreteket, amelyek abban nekünk adattak; egyúttal mindazokat kiközösítené, akiket Isten tilalma attól távol tart; azután könyörögne, hogy amely kegyelemmel az Úr nekünk ezt a szent táplálékot ajándékozta, azzal minket is oktasson és formáljon arra, hogy az úrvacsorát hittel és hálás lélekkel vegyük el és mivel magunktól nem vagyunk olyanok, irgalmasságával tegyen minket méltóvá az ilyen lakomára. Erre vagy zsoltárokat énekelnének, vagy valamit olvasnának és a hívek illendő renddel részesülnének a szent vendégségben, miközben a lelkészek megtörik a kenyeret és a népnek nyújtják. Az úrvacsora végével buzdítanák a híveket a tiszta hitre és a hit megvallására, a szeretetre és a keresztyénekhez illendő erkölcsökre. Végül hálaadás tartatnék és az Istennek dicséreteket zengenének. Ennek végeztével a gyülekezet elbocsáttatnék békességben.”⁴⁹

A keresztség kiszolgáltatásának rendjére pedig az alábbi javaslatát fogalmazta meg: „Mennyivel megfelelőbb volt tehát, mellőzve a színházi pompát, mely az egyszerű emberek szemét kápráztatta és értelmét megingatta, valahányszor valakit meg kellett keresztelni, a hívek gyülekezetében elővezetni őt s az egész gyülekezetnek mintegy tanúnak, szeme láttára és imádkozása közben Istennek ajánlani; elmondani a hitvallást, amelyre a katekumenust kell oktatni; előadni azokat az ígéreteket, amelyek a keresztségben foglaltatnak; megkeresztelni a katekumenust az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevébe; végül pedig elbocsátani őt könyörgésekkel és hálaadással. Így semmi sem volna mellőzve, ami a dologra tartozik, és az az egy szertartás, amely, mint szerzőtől, Istentől származott, semmi különködő rútságtól be nem szennyezve, a legfényesebben tündökölnék. Egyébként annak, hogy az, aki megkereszteltetik, egészen alámerítették-é, és pedig háromszor, vagy egyszer, vajjon csak meghintetik-é a rája öntött vízzel, igen csekély jelentősége van; hanem ennek a különböző vidékek szerint szabadnak kell lennie az egyházakra nézve.”⁵⁰

7. *Az imádkozó Kálvin alakját úgy őrzi a tőle fennmaradt könyörgések, mint aki Krisztus közbenjáró tisztét komolyan vevő, a kötött és szabad imádságok együttes erejét megtapasztaló, minden hamis rajongástól mentes istentiszteleti imádságot gyakorló liturgus volt.*⁵¹ Kálvin sokat tett az imádságért elvi megállapításaival is, de istentiszteleti gyakorlatában is példát adott arra, hogy az Istennel való párbeszéd milyen változatosan történhet a gyülekezetben. „Az imádkozásban három dolgot javítottunk. Mert a szentek közbenjárását megcáfolva⁵² az embereket Krisztushoz visszavezettük, hogy egyrészt az ő

⁴⁸ Kálvin: *Institutio* (1559) IV.17.12.

⁴⁹ Kálvin: *Institutio* (1559) IV.17.43.

⁵⁰ Kálvin: *Institutio* (1559) IV.15.19.

⁵¹ E témához ld. F. L. Battles: *The Piety of John Calvin*. Grand Rapids. 1978.; Hans Scholl: *Der Dienst des Gebetes nach Johannes Calvin*. Zwingli Verlag Zürich. 1968.; Bolyki János: *Az imádkozó Kálvin*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Bp. 1985.

⁵² „Meg van mondva, hogy mindaz, aki segítségül hívja az Istennek nevét, megmentetik (Joel 2,32). Ezért a Szentírás tanítása szerint könyörgéseinket Istenhez intézzük a mi Urunk Jézus Krisztus nevében, aki a mi védőnké lett, mivel nélküle nem leszünk méltók arra, hogy legyen Isten elé való járulásunk (Ef 3,12; Zsid 4,16; Jn 16,24). Hogy mi nem könyörgünk a szentek által, vagy a szentekhez, amint általánosan szokás, azt nekünk nem szabad bűnül felróni. Mivel ugyanis nekünk minden cselekedetünkben az van parancsolva, hogy lelkiismeretünk határozott legyen, mi nem tudnánk imádságunkban kellő mértéket tartani. Mi követjük azt a szabályt is, mely nekünk adatott, hogy t.i. ha őt nem ismerjük és ígéje nekünk nem prédikáltatott, hogy akaratának bizonyossága legyen előttünk, mi nem tudjuk őt segítségül hívni. Ám az egész Szentírás egyedül ő hozzá utasít, hogy őt imádjuk. Mi több, ő imádságainkat a fő- és legkiválóbb áldozatként becsüli, amely által mi

nevében tanuljanak imádkozni az Atyához, másrészt tanulják meg, hogy mint közbenjáróra, rá kell támaszkodniok, s megtanítottuk őket egyrészt tiszta s erős hittel, másrészt értelemmel is imádkozni. Azelőtt bizony zavaros kéréseket mormogtak ismeretlen nyelven.”⁵³

Kálvin már az 1536-os *Institutio*-ban (III. fejezet) átgondolt tanítást adott közre az imádságról az Úri ima magyarozatával, majd az 1559-es *Institutio*-ban (III.20.) részletes imatanná bővült az imádságról szóló szakasz, amelynek alcíme: „a hit legfőbb gyakorlásáról, amellyel az Isten jótéteményeit naponként elveszük”.

A vasárnapi istentiszteletek genfi imarendjét *Az egyházi könyörgések alakja* (1542)⁵⁴ című iratában határozta meg. Egyaránt alkalmazta a kötött és a szabad imádságot. Kötött imádság volt a bűnvallás és az igehirdetés előtti imádság, míg a lelkipásztor szabadon imádkozhatott a prédikáció után. A köznapi imádságok teljesen szabadok voltak. A szerdai imaórák jellegzetes imaformája volt a közbenjáró imádság, ahol név szerint is imádkoztak a rászoruló testvérekért. Az Úri imádság szabadon kibővített parafrázisként szólalt meg az istentiszteleten. Kálvin az Úri imádságot mintának tekintette: „egy formulát írt elénk, amelyben mintegy táblán elénk adja mindazt, amit tőle kérni szabad, ami nekünk javunkra van, s mindazt, amit tőle kérnünk kell. ... Isten előtt veszedelem nélkül még csak meg sem mukkanhatunk, ha csak a Szentlélek meg nem tanít bennünket a helyes imádkozás törvényére. Annál nagyobb becsben kell tehát tartanunk azt a kiváltságot, hogy Istennek egyszülött fia adja szánkba azokat a szavakat, melyek a mi elménket minden kételkedéstől megszabadítják.”⁵⁵

Az imádságok között sajátos helyet foglalt el Kálvinnál a bűnvallás, a gyülekezet közgyónása (*Offene Schuld*) és az azt követő kegyelemhirdetés, amelyet a Strasbourgban az úrasztalánál, az istentisztelet elején mondtak, míg Genfben a közgyónás átkerült az igehirdetéses részbe és absolutio nélkül hangzott el a szószékből.⁵⁶ A bűnvallás jelentőségéről azt tanítja Kálvin az *Institutióban*, hogy „a Szentírásban ... a bűnvallomásnak csak egyféle módja van előírva s ez a következő: Mivel az Úr az, aki a bűnöket megbocsátja, elfelejti és eltörli: neki kell bűneinket megvallanunk, hogy bocsánatot nyerjünk. Ő az orvos: sebeinket tehát öneki mutassuk meg; ő van megsértve és megbántva, tőle kérjük tehát békét; ő a szívek vizsgálója és minden gondolatnak tudója, ő előtte siessünk tehát szíveinket kiönteni; végre ő az, aki a bűnösöket hívja... Ezt a titkos bűnvallást, melyet csak Istennek teszünk, az emberek előtt való önkéntes bűnvallás követi, valahányszor azt Istennek dicsősége, vagy a magunk

hódolatunkat fejezzük ki az ő fensége előtt aszerint, amint ő az 50-ik zsoltárban tanúsítja és így könyörgéseinket teremtményekhez intézni és ide s tova kóborolni, oly dolog, amely meg van tiltva, ha nem akarunk szentségtörés bűnébe esni. Más patrónusokat vagy védőket keresni, mint a mi Urunkat a Jézus Krisztust, erről mi úgy vélekedünk, hogy nincs választásunkra vagy szabadságunkba adva. Igaz, hogy egymásért imádkozni tartozunk, amíg ide lent élünk, ámde, hogy a holtakhoz meneküljünk, mivel a Szentírás ezt nekünk nem mutatja, ezt a merényletet nem akarjuk elkövetni, hogy az önhittség hibájába ne essünk. Sőt azok a rendkívüli visszaélések is, amelyek szerte-széjjel fel voltak kapva és vannak még most is, arra figyelmeztetnek, hogy maradjunk meg ez egyszerűségünkben, mint oly korlátok között, melyeket Isten állított fel, hogy visszaszorítson minden kíváncsiságot és vakmerőséget. Mert sok oly könyörgést koholtak, amelyek telve vannak borzasztó istenkáromlással, mint aminő az, hogy szűz Máriától azt kéri, hogy parancsoljon fiának és gyakorolja felette uralmát, s hogy őt mindazok üdvössége, élete és reménysége kapujának nevezik, akik benne bíznak.” Kálvin János: *Franciaország református egyházainak hitvallása*. In: Kálvin János Kisebb Művei a rendszeres theologia köréből. Református Egyházi Könyvtár IX. Pápa. 1912. 119-120.

⁵³ Kálvin János: *Az egyház megreformálásának szükségességéről* (1543). Fordította: Czeglédi Sándor. Második kiadás. PRITA. Pápa. 2005. 51. A három javítás részletes kifejtése is megtörténik az 51-58. oldalakon.

⁵⁴ Magyarul megjelent: *Kálvin János Kisebb Művei a rendszeres theologia köréből*. Református Egyházi Könyvtár IX. Pápa. 1912. 71-82. Egyéb Kálvin-imádságok találhatóak még: *Válogatás Kálvin János műveiből*. Szerkesztette: Bolyki János. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Budapest. 1980.

⁵⁵ Kálvin: *Institutio* (1559) III.20.34.

⁵⁶ Farel 1533-as istentiszteleti rendjében a prédikáció után, az úrvacsora előtt, arra való előkészületül mondta el a gyülekezet a közgyónást. Vö. Markus Jenny: *Die Einheit Abendmahlsgottesdienstes bei den elsässischen und schweizerischen Reformatoren*. Zwingli Verlag Zürich. 1968. 98., 107.

megalázása úgy kívánja. Ezért rendelte el egykor az Úr Izrael népénél, hogy a pap szava után nyilvánosan vallja meg a nép bűneit a templomban (2Móz 16,21). Mert tudta Isten, hogy ez rájuk nézve nélkülözhetetlen támasztékot képez arra, hogy így ki-ki önmagának helyesebb ismeretére jusson. És méltányos dolog is, hogy saját nyomorúságunknak bevallásával dicsőítsük magunk közt és az egész világ előtt is a mi Istenünknek jóságát és könyörületességét. A bűnvallás ezen nemének rendszeresnek is kell lenni az egyházban és a rendtől eltérőleg különleges módon csak akkor kell igénybe venni, ha megtörténik valamikor az, hogy a nép valami közös bűnbe süllyed. Ez utóbbira szép példát találunk abban az ünnepélyes bűnvallásban, amelyet az egész nép tett Esdrás és Nehémiás vezetése mellett. ... A rendszeres bűnvallást, eltekintve attól, hogy azt Isten a saját szájával ajánlja, egy józan eszű ember sem meri kifogásolni, ha annak hasznosságát megfontolja. Minthogy ugyanis minden szent gyülekezetben Istennek és az angyaloknak színe elé állítjuk magunkat, mi más lehetne a mi cselekvésünknek kezdete, mint méltatlanságunknak megismerése? De azt mondhatná valaki, hogy hiszen ez minden könyörgés folytán megtörténik, mert valahányszor bocsánatáért esedezünk, bűneinket mindig megvalljuk. Ez igaz; azonban ha meggondoljuk, hogy mily nagy a mi gondatlanságunk, aluszékonyságunk és hanyagságunk, beláthatjuk, hogy üdvös dolog az, ha a keresztyén nép a bűnvallás valami ünnepélyes szertartásával gyakorolja magát az alázatosságra. Mert bár az a szertartás, melyet Isten a zsidók számára rendelt, a törvény fenytésére tartozott, maga a dolog azonban némiképpen minket is kötelez. És valóban látjuk, hogy a jó erkölcsű egyházakban eredményesen alkalmazzák azt a szokást, hogy az egyház szolgája vasárnaponként a maga és a nép nevében is szavakba foglalja a bűnvallás mintáját, melyben mindannyiunkat bűnösséggel vádol és Istenhez bocsánatért könyörög. Egyszóval, ez a kulcs úgy magánosan az egyes emberek előtt, mint általában az egész nép előtt megnyitja a könyörgés ajtaját.⁵⁷

8. „*Vannak olyan imádságok, amelyeket csak egyszerű élőszóval mondunk, másokat meg éneklünk*”⁵⁸ – vallja Kálvin, s kiemelten foglalkozik a nyilvános imádság keretében a gyülekezeti énekléssel. Az 1537. évi Cikkelyek (*Articles...*) második szakaszában a zsoltáreneklés jelentőségéről adta elő gondolatait Kálvin: „A zsoltárok arra készítetnek, hogy szívünket Istenhez emeljük, és arra buzdítanak, hogy magasztaló szavakkal hívjuk segítségül és dicsőítsük szent nevét.”⁵⁹ Ebből a felismerésből született meg Kálvin szerkesztésében 1539-ben Strasbourghban az *Aulcuns Psaumes et Cantiques mis en chant* című első énekeskönyv, amelyben 18 zsoltár és 3 ének (Simeon éneke, a Tízparancsolatot és az Apostoli Hitvallást feldolgozó ének) látott napvilágot. A zsoltárok többségének Clément Marot, francia udvari költő volt a szerzője, de hét zsoltárt maga Kálvin verselt meg. A dallamok szerzői Matthäus Greitter és Wolfgang Dachstein strasbourgi kántorok voltak.⁶⁰ Ezt követően egyre bővülő formában, több fázisban (1542, 1543, 1551) készült el az 1562-ben kiadott, mind a 150 zsoltárt tartalmazó zsoltárfordítás Clément Marot és Theodor Beza szövegeivel, Loys Bourgeois és „Péter mester” dallamaival.⁶¹

⁵⁷ Kálvin: *Institutio* (1559) III.4.9-11.

⁵⁸ Kálvin János 1543-ban megjelent *Genfi Zsoltárkönyvének előszava*. In: *Psalterium Ungaricum*. Szenci Molnár Albert zsoltárfordításai a genfi zsoltárok dallamaira. Közreadja: Bólya József. MRE Zsinata. Budapest 2003. 7.

⁵⁹ Idézi Pierre Pidoux: *Vom Ursprung der Genfer Psalmweisen*. Gotthelf Verlag Zürich. Separatdruck aus der Zeitschrift „Musik und Gottesdienst” Nr. 2/1984. 2.

⁶⁰ Walter Blankenburg: *Die Kirchenmusik in den reformierten Gebieten des Europäischen Kontinents*. In: Friedrich Blume: *Geschichte der evangelischen Kirchenmusik*. Bärenreiter Verlag. Kassel-Basel-Paris-London-New York. 1965. 349-351.

⁶¹ Pierre Pidoux: *Vom Ursprung der Genfer Psalmweisen*. Gotthelf Verlag Zürich. Separatdruck aus der Zeitschrift „Musik und Gottesdienst” Nr. 2/1984. 5-19.; „Francia földön 1530 táján kialakult a protestáns lelki ének, chanson spirituelle (*ou morale*), a dévaj hangvételi énekek megnevesített és erkölcsös változata, a contrafactum elvét alkalmazva. Másként pedig a szöveg értelméhez igazodó feldolgozás, olyan középkori műfajok öröksége, mint a *cantilena* (dal, hősi ének, stb.), valamint egyenrangú szólamok, és nélkülözhetetlen többszólamúság jellemezte ezt a rangos műfajt. Calvin méltónak tekintette istentiszteleti célra a chansonok

Kálvin a genfi zsoltárok istentiszteleti bevezetésével szintén az istentisztelet doxologikus struktúráját erősítette meg. A zsoltárokkal tovább bővült a bibliai szövegek istentiszteleti jelenléte. Az énekszövegek elsődleges alapjai Kálvin számára a Szentírás énekei és hitvallási szakaszai voltak, amik nem egyszerűen a prédikációra adott válaszként jelentek meg, hanem bennük Isten Igéje szólalt meg, hogy igazolja, erősítse, tágtássa és elmélyítse az Isten üzenetét, ahogyan Kálvin mondja: „sem jobb, sem Isten dicsőítésére alkalmasabb énekeket nem találhatunk, mint a Dávid zsoltárait, amelyekre maga a Szentlélek tanította meg őt. Amidőn tehát ezeket énekeljük, bizonyosak lehetünk abban, hogy e szavakat maga Isten adja szánkba, mintha csak ő maga énekelne bennünk önnön dicsőségét magasztalva.”⁶² Kálvinnak ebből a didaktikus célú ajánlásából a későbbi református ortodoxia a gyülekezeti énekanyagra nézve törvényeskedő normát csinált.⁶³

Az 1Kor 14,16-ra hivatkozva „*az énekelek a lélek által, énekelek értelemmel is*” tétel az istentiszteleti éneklés meghatározó szempontja Kálvinnál. A bibliai zsoltárokból Kálvin mindkettőt megtalálta: lélek és értelem egységében fogantak és maradtak fenn Isten magasztalására. A kálvini istentisztelet sajátos eleme, egész lelkiségét meghatározó, új hangszíne lett a genfi zsoltárok bevezetése. Azóta a református kegyesség és istentisztelet nem képzelhető el a zsoltárok éneklése nélkül. A kálvini reformáció a zsoltárokon tájékozódva tanulta meg, hogy a látható egyház túltengő előtérbe nyomulása ellen nem az ellenkező végtelennel kell tiltakozni, hogy elhanyagoljuk a látható egyházat, hanem érett józansággal értékelte az egyház földi, emberi kereteit, mint az Isten terveihez hozzátartozó elemet. A régi kegyesek aggódó szeretettel csüngtek Jeruzsálem emlékére, imádkoztak békességéért, siratták romjait, sóvárogtak újjáépítéséért, mindez egy darab a mi életünkben. Velük együtt énekeljük – Kálvin jóvoltából – a Sion zsoltárait.

A Kálvin által gyakorolt istentiszteleti rendek

A Farel-féle istentiszteleti rend:

Kálvin Genfben érkezésekor már használta a gyülekezet a Farel-féle istentiszteleti rendet. Wilhelm (Guillaume) Farel (1489-1565) készítette az első francia nyelvű református

gyakorlatában fogant dallamokat, jó okkal. Túlzás s helytelen volt azonban az a váradalma, hogy e többszólamúságból fakadt zene egyszólamú legyen istentiszteleti keretek között. ... A francia zsoltár és a német korál között tehát olyasféle eltérés van, mint a volt szerzetes Luther és a tudós francia polgár Calvin beidegzései között. Az egyházi művekkel ismerős francia zeneszerzők dialektusa akaratlanul más volt, mint Dufay-é, Josquen Desprez-é, vagy a pápai udvar szerzőié. S a Calvin korabeli vers, irodalom, szintén jóval meghaladta az akkori német nyelvi s verselési szintet. A gregorián örökséget csak módjával, a francia művelődés sajátosságain átszűrve vehetjük alapul, ha a genfi zsoltározás milyenségét keressük. Nem népdal, nem csupán korábbi gregorián dallamkincs, hanem többszólamú társasági műzene öröksége is ott van a zsoltárok dallamvilágában, amit a chanson jelent a 16. századi Franciaországban. Az a helyes, ha nem mesterkéltné tudományosság, s nem is belletrisztika határozza meg a bibliafordítások és írásmagyarázat stílusát. Szerencsés dolog, hogy Genfben a művelt társalgás nyelvezetének megfelelő társas éneklés dialektusa vált a nemzeti nyelvű zsoltározás melegágyává. Ezt a körülményt a zsoltárdallamok egyháziassága minősítésénél nem téveszthetjük szem elől. Világiassága fegyelmzett igényességben, tudatos szerkesztésben, súlyos komolysággal nyilvánult meg, nem nélkülözve a megemléített jó ízelet, fennkölt otthonosságot. Méltányos, hogy ilyen éneklés foglalja el az istentiszteleten a gyülekezettől elkülönült papi kórusok által recitált liturgikus részek helyét.” Fekete Csaba: *Chanson és zsoltár*. In: „...eleitől fogva...” Tanulmányok, dolgozatok, hozzászólások a genfi zsoltárok énekléséről. Kiadja a Református Egyházzenei Munkaközössége (ReZeM 024) Budapest 1993. 82.

⁶² Kálvin János 1543-ban megjelent *Genfi Zsoltárkönyvének előszava*. In: *Psalterium Ungaricum*. Szenci Molnár Albert zsoltárfordításai a genfi zsoltárok dallamaira. Közreadja: Bólya József. MRE Zsinata. Budapest 2003. 9.

⁶³ Az 1619. május 25-én tartott Dordrechtii Zsinat egyházi rendtartásának 69. cikkulását és a konstanzi reformátor, Johannes Zwick szavait hozza példának Oskar Söhngen: *Theologie der Musik*. Johannes Stauda Verlag. Kassel. 1967. 70-73.

istentiszteleti rendet, amely 1533-ban jelent meg Neuchatel-ben.⁶⁴ Újabb kiadása 1538-ban Genfben jelent meg *Ordre et maniere* címmel, amelyet Kálvin is ismert és használt.⁶⁵ A vasárnapi istentisztelet rendje az alábbi volt:

I.

Közbenjáró ima

Úri imádság

Prédikáció

Intés

II.

Tízparancsolat

Úrvacsorai oktatás és kiközösítés

Közgyónás

Úri imádság

Apostoli Hitvallás

Bűnbocsánat hirdetés

III

Szerzetetési igék

Rövid oktatás és meghívás

A jegyek kiosztása

Közbenjáró imádság és záró intelmek

Áldás⁶⁶

Kálvin strasbourgi liturgiája:

Előfohász (A mi segedelmünk legyen az Isten nevében, aki teremtette az eget és a földet!
Ámen. /Zsolt 124./)

Bűnvallás

Bibliaolvasás (Néhány Ige a hívek lelkének vigasztalására.)

Feloldozás. („Ti pedig mindnyájan ismerjétek be, hogy valóban bűnösök vagytok s megaláztatva magatokat Isten előtt higgyétek el, hogy a mennyei Atya kegyelmes akar lenni irántatok a Jézus Krisztusban. Mindazoknak, akik ily módon magukba szállnak és Jézus Krisztusban keresik üdvösségüket, hirdetem a bűnbocsánatot /feloldozást/ az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében. Ámen.”⁶⁷)

Ének (A tízparancsolat első táblája.)

Imádság (röviden)

Ének (A tízparancsolat második táblája. Minden parancsolat éneklése után a gyülekezet refrénként énekelte e Kyrie eleison-t.⁶⁸ – A lelkész közben felment a szószékbe.)

Imádság (röviden)

⁶⁴ Cime: *La maniere et fasson quon tient en baillant le saint Baptesme en la sainte congregation de Dieu: et en espousant ceulx qui viennent au saint Mariage / et al la sainte Cene de nostre seigneur.*

⁶⁵ Karl-Heinrich Bieritz: *Liturgik.* Walter de Gruyter. Berlin-New York. 2004. 489-490. Farel úrvacsorai liturgiája egy hosszú, de nagyon szép *oktatással* kezdődött, amely az úrvacsora lényegének üdvtörténeti összefoglalását adta és a beletorkollott a *közgyónásba* (Exhortation, avec excommunication et confession des péchés). Következett az *Úri imádság* (Oraison dominicale), az *Apostoli Hitvallás* (Confession de foi) és a *bűnbocsánat meghirdetése* (Paroles de grâce), a szerzetetési igék az 1Kor 11-23-26-ból (Récit d'institution), rövid *buzdítás* (*sursum corda*-val) és *meghívás az úrasztali közösségre* (Exhortation, avec invitation à la communion), a *jegyek kiosztása* (Distribution), *záróintelem* (Exhortation finale), *áldás* (Bénédiction).

⁶⁶ Markus Jenny: *Die Einheit Abendmahls-gottesdienstes bei den elsässischen und schweizerischen Reformatoren.* Zwingli Verlag Zürich. 1968. (96)-98.

⁶⁷ A genfi liturgiában már nem szereplő absolutio szövegét Doumergue nyomán közli a francia szöveggel együtt Nagy Sándor Béla: *A református istentisztelet Kálvin felfogása szerint.* Theologiai Tanulmányok 51. szám. Debrecen. 1937. 74.

⁶⁸ A Tízparancsolat-ének dallamát a Kyrie-vel együtt ld. Fekete Csaba tanulmányánál.

Textus és Igehirdetés

Nagy imádság

Úri ima (Rövidebb magyarázattal kísérvé, a Miatyánk parafrázisa.)

Zsoltáréneklés

Ároni áldás.

Úrvacsora alkalmával a gyülekezet az apostoli hitvallást is énekelte, mialatt a lelkész az úrvacsora jegyeit előkészítette.

Kálvin genfi liturgiája:

Előfohász

Bűnvalló imádság

Zsoltáréneklés

Imádság Áldáskérés az igehirdetésre- szabad imádság.)

Textus és Igehirdetés

Imádság (Kálvin megadta a formáját – kötött közbenjáró imádság)

Uri ima parafrázisa.

Ének

Ároni áldás.

Az úrvacsora rendje 1542-ből:

Nagy egyházi ima

Miatyánk

Apostoli hitvallás

A szereztekről szóló tudósítás: 1Kor 11,23-29

Exhortatio

Sursum corda prefatio-val

Kiosztás (alatta a 138. Zsoltárt éneklük, osztási igék mondása 1545-től)

Hálaadó ima (a strasbourgi rend nyomán)

Ároni áldás. (1545-től ezt a Nunc dimittis előzi meg.)

Kálvinnak a strasbourgi száműzetése (1538-1541) alatti időben nyílt alkalma arra, hogy a saját liturgiai elveit kipróbálja.⁶⁹ Strasbourgan szabad elhatározásából, s minden kényszerítő körülmény nélkül, teljesen önállóan végezte a menekültekből alakult gyülekezetben egyházszerző munkáját, ezért – még a Bucertől kapott liturgiai impulzusokat beszámítva is – Kálvin strasbourgi liturgiája mutatja meg leginkább, hogy milyen elképzelései voltak az istentiszteletről. Ennek lényege az írásszerűség és az építő jelleg volt.

A Genfből elűzött Kálvin 1538 szeptemberében érkezett Strasbourgba, ahol egy franciákból álló menekült gyülekezetet talált, amelyet már akkor több mint tíz éve alapított

⁶⁹ Az itt következő bemutatás az alábbi tanulmányok felhasználásával készült: Markus Jenny: *Die Einheit Abendmahlsgottesdienstes bei den elsässischen und schweizerischen Reformatoren*. Zwingli Verlag Zürich. 1968.; Rainer Volp: *Liturgik. Die Kunst, Gott zu feiern*. Bd. 2: Theorien und Gestaltung. Gütersloher Verlagshaus. Gütersloh. 1994. 748-760.; Elsie Anne McKee: *Reformed Worship in the Sixteenth Century*. In: Lukas Vischer (Ed.): *Christian Worship in Reformed Churches Past and Present*. Grand Rapids. Michigan/Cambridge. U.K. 2003. 3-31.; Bruno Bürki: *The Reformed Tradition in Continental Europe Switzerland, France, and Germany*. In: Geoffrey Wainwright-Karen B. Westerfield Tucker (Editors): *The Oxford History of Christian Worship*. University Press. Oxford 2006. 436-462.

Farel.⁷⁰ Kálvint a városba érkezésekor még ugyanabban a hónapban a gyülekezet lelkészének választották. Hamarosan elérte, hogy a Mindenszenteket (november 3.) követő vasárnapon a gyülekezet történetében először francia nyelven szolgáltassák ki az úrvacsorát.

Fentebb már megállapítottuk, hogy milyen erősen kapcsolódik az istentisztelet két része egymáshoz a Hiszekegy segítségével. Az 1542-es kiadásban még nem szerepel arra való utalás, hogy a prédikáció kapcsolódjon az úrvacsorához. Csak az 1545-ös változatban, az 1542-es Genfi Rendtartás alapján. Mindemellett az előszó tartalmazza, hogy az úrvacsorát hivatott előkészíteni minden az istentiszteleten, a nyilvános bűnvallástól a prédikáción és a hitvalláson keresztül az imáig minden.

Az istentisztelet belső felépítésére figyelve meg kell jegyezni, hogy az úrvacsorai liturgiának egy ideális esetével van dolgunk, ami úrvacsora nélkül befejezetlen, csonka lenne. Az úrvacsorai rész ebben az esetben nem függelék, hanem az egész istentisztelet koronája. A *votum*-ban Isten, mint egyetlen vigasztaló az emberhez lép, a nyilvános bűnvallásban pedig az ember lép Isten elé, úgy ahogyan van: bűnösen. A feloldozó szavakban és az *absolutio*ban teljes mértékben megígéri neki Isten az Ő jóságát. Isten parancsát ebben az új kapcsolatban szabad elfogadnia az embernek, ami az ember számára felajánlott segítség abból a célból, hogy sikerüljön neki az új életben maradni. Ez az *ordo salutis* az istentisztelet utolsó részében lesz majd megünnepeelve. Nem arról van szó, hogy különböző érzések legyen úrrá rajtunk (bűn miatti megszorodás, köszönet valamiért, amit éppen most kaptunk ajándékban Istentől). Ezt a romantikusnak számító félreértés ma is sokszor előtérbe kerül. Az üdvösség útját látjuk meg ebben a folyamatban, azt az egyedüli utat, amelyen a keresztyén embernek járnia kell.

A középső résznek, ami a két ima között áll, a kegyelem és a törvény útját kell kifejteni a hallgató számára. Ez hálaadással záródik. A konfrontáció a harmadik részben történik meg. Félreismerhetetlen, hogy a liturgia alkotója – legyen az Kálvin vagy valaki más – ezzel Bucer szempontjait is páratlan módon figyelembe veszi.

Kálvin Genfben történt visszatérése után, 1542-ben jelentette meg „*Az egyházi könyörgések és énekek alakja a sákramentumok kiszolgáltatásának s a házasság megszentelésének módjával együtt a régi egyház szokásai szerint*” című munkáját, amelyben szabályozta a genfi istentisztelet rendjét. Ebben a genfi körülmények miatt egyszerűsítette a strasbourgi liturgiát.

1545-ben Kálvin maga így írta le az istentisztelet belső logikáját: „Bűnvallással kezdjük, amihez a Törvény és az Evangélium feloldozó verseit tesszük hozzá... Ezzel bizonyosságot nyertünk arról, hogy Jézus Krisztus Önmagában az igazság és az élet... mi Ő általa igazulunk meg és általa nyerjük az új életet... Ezután zsoltárokat, dicséretet énekelünk, olvassuk az Evangéliumot, megvalljuk hitünket (Credo) és szent áldozatként felajánljuk magunkat és adományainkat... az Evangélium olvasása és prédikálása, valamint a hitünk megvallása által megelevenítve és felbuzdítva életet nyerünk... Mindebből következik, hogy imádkoznunk kell minden ember üdvösségéért és azért, hogy a Krisztus élete hatalmasan bennünk legyen. A Krisztus élete azt jelenti, hogy keresi és megtartja azt, ami elveszett. Ezért kell nekünk minden emberért imádkozni. Mivel pedig ebben a sákramentumban valóságosan megkaptuk Jézus Krisztust... lélekben és igazságban imádjuk Őt, és az Eucharisziát mély tisztelettel

⁷⁰ Ennek a közismert ténynek ellentmond az a Kálvin levelezésében található tény, miszerint ez a gyülekezet az ő munkája nyomán jött létre. Az ellentmondás feloldása az lehet, hogy valójában Farel viselte gondját elsőként a strasbourgi francia menekülteknek (akik főleg Meaus-ból érkeztek), de a menekültek gyülekezete Kálvin odaérkezésének időpontjában még nem volt önálló gyülekezet, hanem a prédikátor bérét biztosító tanács hatalma alatt állt. Farelra vonatkozólag azt mondhatjuk, hogy nem viselte a strasbourgi prédikátor címet, valamint az úrvacsorát sem lehetett az ő idejében kiszolgáltatni ezeken a francia istentiszteleteken. Markus Jenny: *Die Einheit Abendmahlgottesdienstes bei den elsässischen und schweizerischen Reformatoren*. Zwingli Verlag Zürich. 1968. 112.

fogadjuk. Az egész misztériumot dicsőítéssel és hálaadással fejezzük be. Mindez megegyezik az ősegyház, az apostolok, a mártírok és a szent atyák istentiszteletével...”⁷¹

Református istentiszteletünk hiányai és azok pótlása

Sokat beszélünk a reformáció áldásairól, ajándékairól, de nem szeretünk számot vetni reformátusságunk öröklött, felhalmozott deficitjeivel és főleg nem merünk tenni az okozott veszteségek felszámolásáért, a hiányok pótlásáért. Talán kényelmességből, kialakult egy kétes tradicionalizmus, ami tudni vél valamit a református korok örökségéről, de a pontos, körültekintő és következetes vizsgálódáshoz már nincs ereje, pedig a nyilvánvaló tanulságok levonása nyomán lehetne olyan változtatásokat végrehajtani, amelyek újra kifényesítenék a vállalható, ápolásra méltó, tiszta tradíciót és megteremtenék a lehetőségét a tradíció-hű folytatásnak, továbbfejlesztésnek.

Az ún. református tradicionalizmus megnyilvánulásának egyik figyelemre méltó területe az istentiszteleti rend kérdése. Itt mutatkozik meg a legszélesebb körben az az érzékenység, amely egyrészt a változtatásokra éles reakcióban tud kitörni („Hogy merné ezt bárki megváltoztatni, hiszen ezt már gyermekkorunkban is így csináltuk, így mondtuk!?”); másrészt itt adódik a legtöbb ötletszerű próbálkozás arra, hogy a tradicionalizmus eme bástyáját a „gyülekezet érdekében” önkényesen megtörje az „újító” lelkipásztor.

Az utóbbi évtizedek sok liturgiával kapcsolatos tevékenységet szültek, de manapság mégsem lehetünk elégedettek istentiszteleti rendünkkel. A liturgiai megújulás és az istentiszteletünk hiányaival kapcsolatos kérdések továbbra is jelen vannak, mindennapos gondot jelentenek.

1./ A református tradicionalizmus istentiszteleti tehertételei

a./ Csoda-deficit, amely hozzájárult a spirituális kiszikkadáshoz

A felvilágosodás utáni protestantizmus, a maga ésszerűsítő természetével csorbította a csoda-hitet, elvette a vallás vigasz-jellegét. A reformáció korában a Heidelbergi Káté 1. kérdés-felelete még világosan megfogalmazta, hogy kicsoda a mi egyetlenegy vigasztalásunk életünkben és halálunkban, s a krisztológiai Szentháromságtant tükröző válaszában rámutatott arra a csoda-sorozatra, hogy Isten mit meg nem tett értünk, hogy tulajdonjogát kinyilvánítsa felettünk. A reformáció úgy mutatta be az Élő Istent, mint a csodálatos lehetőségek Urát és birtokosát, aki tetteivel segít felismerni övéinek, hogy az embernél hatalmasabb erővel szemben Isten nem kapitulál. Isten felette áll a földi-emberi törvényszerűségeknek. Így viselhető el az emberre nehezedő új és új veszélyeket hozó jövő.

A reformáció idejétől távolodó korszakok nagykorúvá tették a csodában hívő és a csodával együtt élő embert. A belopakodó racionalizmus megfosztotta a felnőttet attól a boldog képzeletvilágtól, amely a gyermek sajátja, s amely szerint nincs képtelenség, nincs érthetetlen, nincs lehetetlen, mert a csoda természetesen létezik. Az ésszerűsített istentisztelet és az ésszerűsített hit spirituális kiszikkadást eredményezett.

Ezért égetően szükséges a lelki töltést visszanyernie istentiszteleteinknek.

b./ Visszanyesett művészet-igény, amely menlevelet adott az igénytelenségre

A lekopaszított református templom önmagában még nem lett alkalmasabb térré az áhítat felkeltésére. Nem süt mindegyikről, hogy ez egy különleges hely, amely azt sugallná, hogy ebből a szakrális térből a külső világ ki van rekesztve. Tisztelet a szép számú kivételt jelentő helyeknek, de még napjainkban is sok gyülekezetben mennyi minden taszít templomainkban, amelyek olykor hidegek, kényelmetlen padozatúak, giccsesen művirágosak

⁷¹ Pásztor János: *A liturgia Kálvin tanításában és gyakorlatában*. In: Békési Sándor (szerk.): *Ostium in caelo*. Jubileumi kötet dr. Bolyki János teológiai professzor 75. születésnapjára. Bp. 2006. 154-155.

vagy virág-nélküli színtelenségtől rideg-szürkék, áporodott levegőjűek, pormacskások, elnémult vagy hiányosan-hamis orgonaszótól riasztóak. S készen van a mentetőzés: „ennyire telik...”, „jó az, hiszen falun vagyunk...”.

A mennyei istentiszteletbe való bekapcsolódás földi helyszíne nem lehet akármilyen!

Az esztétikai igénytelenségre tilos ráhúzni a „mi puritán szemléletűek vagyunk” kifogást, mert az egyháztörténet puritán korszakában a nemes egyszerűség pompás templomokat, művészi orgonákat, igényes templombelsőket hagyott hátra. Ők még tudták: Isten igényességét éppen azzal szolgálják, ha mindent megtesznek az istentisztelet igényességéért.⁷² Ezt az oly értékes puritán szemléletet kár eltorzítva és csökevényesítve alkalmazni. Az egyszerűség nemhogy kizárja, hanem az egyszerűség vonzza az igényességet.⁷³

c./ Rítusok nélküliség, amely medernélküliséget eredményezhet

A rítus az a fajta áhítat, melyet érzékszerveink együttes hatásában élünk át. A protestáns ember az Isten dicsőítése, a közös ima és ének mellett vallásos eligazításért kezdett járni a templomba. A XIX-XX. század fordulójára a templom osztályteremmé változott, s az istentisztelet a hasznos ismeretek elsajátításának helyévé. Valami megint elveszett az istentisztelet lényegéből, pedig az ember belső és legmélyebb szükséglete a transzcendencia átélése, a megkülönböztetés a hétköznapoktól, a mindennapoktól, a profántól.

Az istentisztelet átélése jelenti a különlegest, amely egyfajta kollektív ki- (vagy be-) kapcsolódás. Isten közelében, a közös áhítatban felülkerekedhetünk önmagunkon és szorongásainkon. A közös ima, ének, a szertartás, a látvány ünnepélyessége és szépsége együttesen idézik elő azt az áhítatot, amely ezeken keresztül elősegíti az egyéni, szubjektív beleélést is. A racionális indíttatású újabb kori református istentisztelet megfosztotta híveit az ilyen kollektív élménytől, amely megszabadít saját kételyeinktől.

Manfred Josuttis⁷⁴ úgy foglalkozik a liturgia jelentőségével, hogy felhívja a rítusok fontosságára a figyelmet. M. Josuttis szerint az istentisztelet jelentősége abban van, hogy kivezet a társadalomból, s bevezet a Szentséges világába. Megállapítja, hogy a protestáns istentisztelet nagy hátránya, hogy túlságosan racionalista, pontosan szabályozott, semmi váratlan nem történhet benne. Előnye azonban, hogy nincs helye benne sem az Istennel szembeni mágiának, sem az emberekkel szembeni manipulációnak. Ugyanakkor a protestáns istentisztelet szimbolikusan szegény. Ezért fokozottan szükséges, hogy az üdvtörténet nagy fordulópontjaira emlékeztető egyházi év medrét még jobban felfedezzük és tartalommal töltsük ki. Egy olyan korban, amikor összekeverednek a munkanapok és az ünnepek, amikor szétzilálódnak az ünnepi tartalmak, amikor strukturálatlan az idő, akkor még fontosabb kötelessége az istentiszteleti életnek, hogy őrizze és jelezze az idő strukturáltságát.

⁷² Vö.: Rudolf Bohren: *Böjt és ünnep – Meditációk művészetről és aszkézisről.* (Fordította: Ablonczy László és Szabó Csaba) Lux Kiadó Bp. 1998. 26-55.

⁷³ Csikesz Sándor szerint *a református istentiszteletnek lélekben és igazságban kell megtörténnie, s ezzel kapcsolatban megállapította: „...reá kell mutatnunk ennek a két nagy követelménynek építészeti vonatkozásaira is. Az istentiszteleti hely építő anyagában, berendezésében éppúgy a léleknek és igazságnak kell uralkodnia, mint azokban, akik oda egybesereglenek. Az égi, boldogabb világot kell lelki értelemben szimbolizálnia, s viszont nem lehet egyetlen egy kődarabja sem, egyetlen egy díszítése sem, ami hazudjék, vagyis ne legyen külsőképpen is igaz. Éppen ezért a református istentiszteleti hely minden porcikája mondjon igazat. A fa ne hazudja magát vasnak, a malter ne akarja a kő és faragott márvány illúzióját kelteni, a gipsz, stukko, rabc s megannyi potemkin építészeti fogás számára tilos legyen az Isten háza. A keményfára érezett és festett puhafa a bútorok farizeusa marad. Fundamentumául kőszikla illik, s falazatául tűzben megpróbált téglá. Butorzatául a keményfa szilárd komolysága. Úrvacsorai szerelvénnyül az egyszerű fényű nemes-érc stb. Vajha a gyülekezetben egybeseregglő tagok lelkiileg szintén ilyen szilárd, erős és hűségese házai lennének a Szentlélek kegyelmének.”* (Csikesz Sándor: *A református istentiszteleti hely fogalma és megépítésének irányelvei.* In: Csikesz Sándor Emlékkönyvek 5. Sajtó alá rendezte: dr. Módos László. Debrecen 1943. 140.)

⁷⁴ Manfred Josuttis: *Die Einführung in das Leben.* Gütersloh. (1996) 2004. 85-101.

d./ A bűnismeretre juttatás nem szoríthatja háttérbe a bűnbocsánat meghirdetését.

A reformáció sajátosan felerősítette az egyházi-vallási szigorot. A kálvinizmus-kutató Max Weber is megállapította többek között azt, hogy „az egész életmódot... végtelenül terhes és komolyan vett szabályok béklyójába” szorította a protestantizmus. A Kálvin által képviselt szigor kiterjedt az egész életvitelre, a hétköznapiakra éppúgy, mint az ünnepnapokra. Megszűnt az érzelmileg hangsúlyozott bűntudat időszakos lezárulásának eszköze, a gyónás. (M. Weber)

A feloldozás-igény, a kegyelemhirdetés igénye életfontosságú a mi gyülekezeti tagjainknak, ami nem válhat esetlegessé, hanem állandó istentiszteleti elemmé kell tenni. Az istentisztelet a megkegyelmezett bűnösök találkozása a Kegyelemmel, és pedig a megkegyelmező Úr meghívására. Ahol a bűntudat időszakos lezárulása nem történik meg, ott lelki zavarok támadnak.⁷⁵

Az *absolutio* jelentőségét Ernst Lange domborította ki nagyon szívhez szólóan, amikor azt tanította: Az *absolutio* elengedést jelent. Az egyháznak olyan gyülekezeti tagokkal van dolga, akik nyugtalanok, letörtek, megkísértettek, bűnösök. Olyanokkal van dolga, akiket a sorsuk a kételyek és szenvedések területére űzött, vagy akik megszegték a szövetséget, akik sem a valóságnak, sem az ígéretnek nem tudnak örülni és nem tudnak bennük biztosak lenni. A gyülekezet vigasztalást jelent számukra. Nem a valóság alól, hanem a valóságra való felszabadítást. Itt megtapasztalják, hogy nincsenek kizárva a szövetségből, hiszen az Istennel kötött szövetség felmondhatatlan, mert Isten akkor is hű marad, ha mi hűtlenek leszünk. Az *absolutio*, az elengedés vigasztalás, egy visszatérő ünnepélyes esemény. Ez olyan ünnep, amelyet az Atya ad a tékozló fiúnak, amelyet Isten ad az embernek. A megsebzett, nyugtalan, megtört és megbántott ember díszvendég, olyan valaki, akit megtisztelnek, nem pedig megbántanak.⁷⁶

A jelen társadalmi közegből adódó istentiszteleti tehertételek

Az előző korok egyházi tehertételei még kirívóbbak és nyomasztóak, ha a bennünket körülvevő társadalmi közeg istentiszteletre ható, azzal konkuráló jelenségeit is számba vesszük. A kommunikációs hatások és technikák frontvonala igen széles és szinte mindenkit elér. Ezért is találjuk magunkat egyre többször szemben olyan elvárás-listákkal az ún. „modern felfogású gyülekezeti tagjaink” szavain, biztatásán keresztül, amelyet tudva vagy öntudatlanul valamilyen társadalomban szerzett „élmény” motivál, s úgy érzi, ha ezt vagy azt az ötletet adaptálnánk az istentiszteletbe, akkor az megújulást hozhatna.

Az alábbiakban az ezredforduló társadalmának „címkéit”, mint korjellemzőket ütköztetjük a hagyományos istentiszteleti gyakorlattal, mint amelyek gondolkodásra készíthetnek bennünket a jövő istentiszteletével kapcsolatban. Ha figyelmesen végig gondoljuk őket, akkor nem csak az elvetendő és átvehetetlen vonások fogalmazódnak meg, hanem sürgetőbbnek érzékeljük az önkritikát és a helyes út megtalálásának igyekezetét.

Minden „címké” egy kérdés megfogalmazására készített:

Konsum-társadalom — Fogyasztói-szolgáltató istentisztelet?

A konsum társadalomban minden megvehető, minden megszerezhető. Szaporodnak a színvonalas családi eseményeket szervező irodák, amelyek videóra kívánczoló körülmények

⁷⁵ Vö.: Gyökössy Endre: *Életápolás*. Kálvin Kiadó Bp. 1993. 108kk (*Ekléziogén és ekléziológén neurózis* című tanulmány).

⁷⁶ Ernst Lange: *Chancen des Alltags*. Überlieferungen zur Funktion des christlichen Gottesdienstes in der Gegenwart. Kaiser Verlag. München. 1984. 210-211.

között, hangulatos díszletek és kellékek segítségével, hangulatos szövegek és zenék elhangzása közben kínálják rendezvényeiket az élet korfordulóihoz.

Ugyancsak jellemző az egyszer használatos cikkek, az eldobhatóság a konzumtársadalom világában.

Mire figyelmeztet ez bennünket? Arra, hogy egyre többször találkozunk az istentisztelettel kapcsolatban is az ilyen „fogyasztói szemlélettel”. A liturgia menetébe, az elhangzó tartalomba, a „szereposztásba és a szereplőkbe” egyre gyakrabban akarnak beleszólni a „megrendelőkként” fellépő, szolgáltató egyházat kereső atyafiak. Olykor mindezt rivalizálásos alapon gondolják, s egy korábbi élményükhöz szeretnének valami „extrát” is kérni. Hogy mindezek nem biblikusak, nem teljesíthetők református felfogás szerint és nem férnek bele a liturgiai szabadságba, arról már nem is beszélek.

De vajon ebben a változtatni akarásban nincs ott valami rejtett üzenet arról, hogy az istentiszteleteink nem elég vonzóak, hívogatók, és ott-tartók? Talán fogyaszthatatlanok is az avított vagy modernkedő, fölöslegesen archaizáló, túl-papos vagy túl lezser lazaság végletessége miatt? Talán fogyaszthatatlanok a száraz, logikátlan, és dogmatizáló vagy a lerohanóan gyomorszájon evangélizáló, kenetteljes és kánaáni nyelvezet miatt? Mintha belőlünk egyszer is elég lenne, eldobhatók vagyunk, mert istentiszteletünk nem vonz és nem hívogat, hogy gyere máskor is hitben ünnepelni tanulni?!

Mire figyelmeztet ez bennünket? *Táplálóbb istentisztelet szükséges, amely újra és újra nélkülözhetetlen, amely visszahív és visszavár Isten színe elé ünnepelni.*

Információs társadalom — Mennyi a hitelessége az istentiszteletnek?

A mérhetetlen mennyiségű, változó minőségű, kétes hitelességű és kontrollálhatatlan információk világában élünk. Embert próbáló és fárasztó feladat kiválogatni egyrészt azt, hogy mik azok az *alapinformációk*, amelyek fontosak, amelyeknek át kellene szólniuk a hangzavaron, túlkiabálva a többit; másrészt mik azok a *ráarakódott információk*, amik gyengítik a lényegét, lehántandók, mert csak a göngyöleg szerepét töltik be.

Az istentiszteleten elhangzó „információk”-kal sincs másként. Ha a liturgiában és az igehirdetésben csupán bújtatottan, homályosan, sok „körettel” és körülményesen van jelen az információ, az Ige, akkor elvész az istentisztelet hitelessége. Az alapinformációt semmi nem fedheti el, ezért annak átütőnek, egyértelműnek és világos megfogalmazásúnak kell lennie. Minden istentiszteleti elem, ami körülveszi, arra kell szolgáljon, hogy ráarakódás, elfedés helyett a felerősítést, a rávezetést, a mindenben átszólást szolgálja. Az igehirdetést körülvevő istentiszteleti elemeknek olyan rezonancia-teret kell képezniük, amelyek a kérügma kihangzásának szolgálatában állnak.

A kétes értékű szövegek, reklám-szlogenek világában a hiteles szavú istentiszteleté a jövő!

Szekularizált társadalom — Hogyan hozzuk vissza a kiszorítottá, idegenné vált Szentséget?

A szekularizációból szekularizmus lett. Vajta Vilmos már 1968-ban definiálta ezt a jelenséget: „A szekularizmus a világ ideologizálása, mely az ember feletti terrort jelenti, mivel a konkrét világot abszolúttá teszi, s ezzel pontosan azt tagadja, ami a világot világgá teszi. Az egyházasítás tendenciájával szemben áll az elvilágiasodás tendenciája, amely az egyház totális igényével szemben a világ totális igényét hirdeti.”⁷⁷

„Az újkor totalitárius rendszerei éppen azért láttak ösellenséget a vallásban, mert azzal, hogy Istenhez kötötték az embert, kivonták őket az állam és a párt totális fennhatósága alól. Hasonló veszélyt jelenthet a vallás a modern „fasizmusokra”: a fogyasztásra, a

⁷⁷ Vajta Vilmos: *Amíg időnk van*. EPMSz Basel-Budapest 1998. 76. (Istentisztelet szekuláris korunkban című tanulmány.)

közigazgatásra, a modern tudományra nézve is. A vallás kivonja az embert a másik ember szorításából. Erre akkor képes, ha alapidentitását éli meg: hátsó szándék nélkül Istenhez vezeti az embereket, és innen segíti őket vissza, hogy eligazodjanak a világban. Ezért a keresztyén hitvallás szíve az Isten- és emberszeretet, mindkettő az önérdek keresése nélkül (Mk 12,28-34). ... Ez marad a keresztyén egyházak elsőrendű feladata a változó körülmények közepette: Isten embereket elhívó erejének segítségével evangéliumi lelkületű közösségeket létrehozni, amelyek egyaránt Isten- és emberközeliek.”⁷⁸

Szentségtelen világban élünk, amely vonzóbbnál-vonzóbb formában akarja minél többekkel elhitetni, hogy a XXI. század embere számára természetes a nekünk „semmi sem szent” életfelfogás. A gyenge keresztyénség sokféle álszentsége még ösztönzi és tüzeli is a szentségtelenek táborát. Csak akkor válhat a keresztyénség erőssé, ha a Szent Isten tisztító jelenlétében lefoszlik róla minden álszentség, s bejárja a megszentelődés állomásait.

Az istentisztelet útkészítés kell legyen a Szent Istenhez.

Kommunikációs társadalom — Tartható-e a monologikus istentisztelet?

A kommunikációs eszköztár-arszénál széles kínálattal van jelen. Kommunikációs rendszerek működnek a globalizáció világában. Lecsökkent távolságok között élünk, s hihetetlen mértékű a dialógus-gyorsaság.

A csak „szövegnyomor-szerű”, egyirányú, monologizáló, a szószék magasában maradó Ige egyházaként nem csoda, ha egyre kevesebben figyelnek ránk. Isten kommunikációs csatornájaként – úgy tűnik sokszor – berozsdásodtunk, vagy egyenesen eldugultunk.

Az istentisztelet nem lehet a gyülekezet helyzetére érzéketlen, hanem az adott szituációban gyors és hatékony igei reakcióval válaszol.

Élménytársadalom — Száraz, kiégett, élmény-mentes istentisztelet?

Az élménytársadalom⁷⁹ működtetője a piacgazdaság. A gyülekezeteink tagjait körbe veszik a bevásárló- és szórakoztatóközpontok, amelyek az élménytársadalom templomai. Az élmény-termék-kínálat egyre nő. Ehhez finanszírozás, marketing és kreativitás járul.

Az élménytársadalomban élő híveink előtt hamar lelepleződik a mi száraz, kiégett, élmény-mentes istentiszteletünk. *Ahhoz, hogy ez változzon a Szentlélek erőterére van szükségünk, amely páratlan atmoszférát tud teremteni istentiszteleteinken.*

Mire figyelmeztetnek ezek a jelenségek bennünket? Versenyezzünk velük? Elkecserezzük miattuk?

Ha az ezredforduló társadalmának „címkéit”, mint kor-jellemzőket áttekintjük, akkor látjuk, hogy azoknak általános „üzenetét”, működés-mechanizmusát összevetve az istentiszteletre rávetülő elvárásokkal és összehasonlítva a saját istentiszteleti gyakorlatunkkal és istentisztelet felfogásunkkal, akkor kiderül, hogy semmiképpen nem tehetünk úgy, mintha ezek nem lennének!

A református tradicionalizmus istentiszteleti tehertételei és a jelen társadalmi közegéből adódó istentiszteleti tehertételek egymást erősítő vonásai miatt újra kell gondolnunk istentiszteleteink elvi-teológiai és formai-tartalmi kérdéseit.

Milyen legyen református istentiszteletünk?

⁷⁸ P. M. Zulehner: *Igen a vallásra – nem az egyházra?* Az egyház a holnap multikulturális társadalmában. In: *Az egyház a 21. században*. Szerk.: Manfred Kock. Kálvin Kiadó. Bp. 2004. 18.

⁷⁹ Az élménytársadalom analíziséhez ld. G. Schulze: *Die Erlebnisgesellschaft*. Kulturosoziologie der Gegenwart. Frankfurt/M – New York. 1993.

— **Mielőtt az öncélú liturgizmus túlhajtásának lendülete (gépszíja) elkapná a reformereket, azelőtt meg kell fontolni és fel kell idézni reformátoraink liturgiával kapcsolatos kiinduló alapelvét, az adiaforon-gondolat lényegét.** A reformáció idején bátor rendszeres teológiai és bibliai teológiai felismerések születtek, amelyek látványos gyakorlati teológiai következményekkel jártak. A közös reformátori felismerések különböző mértékben és különböző módokon jelentek meg az egyes reformátorok szolgálati helyein, tanítványi köreikben és területi hatósugarukban. Ahogyan Luther – Zwingli – Kálvin teológiai nézetei között vannak hangsúlyeltolódások, ugyanúgy istentiszteletet alakító tevékenységük is különböző. Azt azonban semmiképpen nem szabad elfelejteni, hogy a reformáció istentisztelettel kapcsolatos kiinduló alapelve minden reformátornál azonos. Az istentiszteleti reform kivitelezésére is vonatkozó közös alapelv: a keresztyén szabadság tételét szem előtt tartva, különbséget kell tenni az üdvösségbe vágó lényeges és az üdvösségbe nem vágó, járulékos dolgok között. Az adiaforon-gondolat megjelenése felszabadítóan hatott, s elvi-teológiai és gyakorlati-egyházkormányzói téren egyaránt tiszteletben tartották. Az egységesítési és kötelezővé tételi kísérletek (uniformizálás) ezért nem kerítették hatalmukba egyik reformátort sem. Annál inkább törekedtek az istentisztelet külső rendjénél fontosabb „*tanításban és hitben*” való egységre.⁸⁰ Ezért az istentiszteleti alapelveket röviden és egyértelműen meg kell fogalmazni.

— **Formai uniformizálás helyett hozzon elvi-teológiai egységességet.** Vagyis, a liturgikus megújulás ne megkötő, kizáró, hanem felszabadító istentiszteleti rendeket szüljön. Fel kell készülnünk alternatív liturgikus rendek kidolgozására. Nem kényszeríteni ott, ahol a szerteágazóbb liturgia szellemi-tárgyi-adottságbeli feltételei hiányosak, de nem gúzsba kötni ott, ahol a gyülekezetben sokféle feltétel adott a sokrétűbb, gazdagabb elemeket tartalmazó istentisztelet ünnepléséhez. A mérce ne a minimalizálás legyen, hanem a sokszínű, tartalmas istentiszteleti életre ösztönzés. Ernst Lange abban látta az uniformizálás veszélyét, hogy annak következtében elvész az egyház szituáció-érzékenysége és szituáció-közelsége.⁸¹

— **Ne az egyházkormányzói hiúság, hanem a teológiai felismerések alakítsák az istentisztelet rendjét.** Furcsa XX. századi tapasztalat, hogy a keresztülvitt liturgiai reformokba mindig keveredett valamilyen egyéni egyházkormányzói érdek, amely felülírta az elvi-teológiai-közösségi szempontokat. El kell jönnie annak a kegyelmi állapotnak, amely a teológiai felismerések megvalósulását, kibontakozását segíti a megújuló istentiszteletért.

— **A készülő istentiszteleti példatár az egyműfajúság helyett kínáljon több istentiszteleti műfajt.** Mivel minden alkalmunk istentisztelet-jellegű, ezért semmi sem igazán istentisztelet-jellegű. Nincs választék igazából a híveink számára, mert bár az elnevezés változik, de

⁸⁰ Vö. W. Niesel: *Kálvin teológiája* 13.9. Egyházi szertartások című fejezetével. Kálvin Kiadó 1998. 160-162.; H. Bullinger a különböző szertartásokról így ír a II. Helvét Hitvallás XXVII. fejezetében: „Ha a gyülekezetekben eltérő szokásokat találunk, senki se gondolja ebből, hogy azok meghasonlottak egymással. Socrates szerint lehetetlen volna minden egyháznak városenként és vidékenként minden szertartását összeírni. Egy vallás sem tartja ugyanazokat a szertartásokat, még ha róluk ugyanazt a tanítást vallja is. Mert akik ugyanazon a hiten vannak is, szertartásaikban különböznek egymástól. Ezt mondja Socrates. Manapság is, bár egyházainkban különböző szertartásaink vannak az úrvacsora kiszolgáltatására és egynéhány más dologra nézve, tanításban és hitben mégsem különbözünk egymástól, sem nem szakad meg ezáltal gyülekezeteink egysége és kapcsolata. Az efféle szertartásokban mint közömbös dolgokban a gyülekezetek mindig éltek a maguk szabadságával. Ezt ma is megtesszük. (Közömbös dolgok.) De közben vigyázzuk, hogy ne soroljuk a közömbös dolgok közé azokat, amelyek valójában nem közömbösek, ahogy egyesek a misét és a képeknek templomban való használatát is a közömbös dolgok közé szokták sorolni, pedig azok a valóságban nem közömbösek. Közömbös dolog az, (írta Ágostonnak Jeromos), ami sem nem jó, sem nem rossz, úgyhogy akár megtetted, akár nem tetted meg, az sem igazságodnak, sem bűnödnek nem számít. Ezért midőn a közömbös dolgokat összekapcsoljuk a hit megvallásával, azok nem lesznek többé szabad dolgok, amint Pál apostol kimutatja, hogy szabad húst enni, hacsak valaki nem figyelmeztet rá, hogy az bálványoknak áldoztatott, tehát tilos, mert aki effélét eszik, úgy látszik, mintha ezzel már helyeselné a bálványimádást (1Kor 8,9kk, 10,25kk).”

⁸¹ Ernst Lange: *Chancen des Alltags*. Überlieferungen zur Funktion des christlichen Gottesdienstes in der Gegenwart. Kaiser Verlag. München. 1984. 58-59.

lényegében minden egyforma. A régebbi korokban több istentiszteleti műfaj volt (vö. az ún. fő- és mellékistentiszteletek rendjét) és a nyugati testvéregyházak ma is többféle rendet kínálnak fel, amelyek karakteres célkitűzést fogalmaznak meg az illető istentiszteleti műfajjal szemben.⁸²

— **Igehirdetés és sákramentum együttállása adja meg az istentisztelet két fókuszát.** Egyik sem csupán csatlakozó istentiszteleti egység. A homiliás és sákramentumos istentisztelet kérdésében a teológiai eligazítás-kutatás egyértelmű: a két rész elválaszthatatlan. Már a két világháború között előrehaladott kutatások folytak az első keresztyének liturgikus életének feltérképezésére, amelyben Gaugler és O. Cullmann⁸³ eredményei nagy hatással voltak az istentisztelet bibliai alapjaihoz való visszatérésre. Kimutatták, hogy a homiliás és a sákramentumos rész eredetileg együvé tartozott.

— **Az istentisztelet egésze teremtse meg a kötött és a szabad elemek egyensúlyát.** Oscar Cullmann szerint az őskeresztyénségben a Lélek szabadsága és a liturgia kötött jellege együttesen szolgálta a gyülekezet építését. Pál mindkét elemet az oikodomé alá rendelte, így egyrészt a kötött részek nem szegényítették el az istentiszteletet, de nem is tették élettelené, másrészt a szabad elemek nem okoztak anarchiát és kizárták a szektásodás veszélyét.⁸⁴

A jelenlegi református istentisztelet ki van szolgáltatva a lelkipásztor diszponáltságának, illetve indiszponáltságának. Az állandó kötött rész és az istentisztelet kötött elemei függetlenek a lelkipásztor lelki állapotától.

— **Az istentiszteleten jelenjen meg a gyülekezeti aktivitás.** Az istentisztelet nem a lelkipásztor egyszemélyes produkciója, hanem az egész gyülekezet részvételével zajló esemény. A gyülekezet nem „közönségként”, „hallgatóságként” van jelen, hanem együtt mozog és együtt él az istentiszteleti elemek végrehajtása közben az istentiszteletet vezető lelkipásztossal. Az istentisztelet válaszelemeinél, s ahol csak lehet – megfelelő felkészítés után –, az arra alkalmas gyülekezeti tagok bevonása kívánatos. Mérlegelni kell a pszichodinamika és a kommunikáció tudomány felismeréseit. Tanulságos megjegyezni itt, hogy az ember felfogóképességének effektivitása R. Riess⁸⁵ szerint: Amit csak hall az ember, annak mintegy 20%-a marad meg. Ha az ember lát valamit, akkor a látottak 40%-a marad meg. Ha hallott és látott is, akkor 50%-a marad meg. Ha mindez tevékenységhez kötöten történik, akkor 90%-a marad meg annak az eseménynek bennünk.

— **Az egyházi év komolyabban vétele.** Ravasz László már évtizedekkel ezelőtt megfogalmazta az alábbiakat: „Az igehirdetőnek tudnia kell, hogy bár nálunk szabad textusválasztás van és minden perikópát elvből elvetünk: az egyházi év, mint az üdvtörténetnek s egyszersmind az üdvrendnek idői vetülete, kötelességünkkel teszi, hogy egy egész évre igehirdetői tervet dolgozzunk ki s ezt évenként úgy állítsuk össze, hogy bizonyágtételünk mindig új, friss, gazdag és változatos legyen.”⁸⁶

Már fentebb hangsúlyoztuk: egy olyan korban, amikor összekeverednek a munkanapok és az ünnepek, amikor szétzilálódnak az ünnepi tartalmak, amikor strukturálatlan az idő, akkor még fontosabb kötelessége az istentiszteleti életnek, hogy őrizze és jelezze az idő strukturáltságát. Az egyházi év nem csak az üdvtörténeti ünnepekkel, hanem a vasárnapok rendjével is mederbe tereli az életünket, igehirdetésünket, szolgálatunkat.

⁸² Pl.: A svájci egyházak napszaki liturgiáját mutatja be Hans-Jürg Stefan: *Német-Svájc református egyházainak liturgia-reformja a XX. század második felében* című tanulmányában, Református Egyház 2006/5. 113-116.

⁸³ V.ö.: Oscar Cullmann: *La signification de la Sainte Cene dans le christianisme primitif*. Revue d' Histoire et de Philosophie religieuses. 1936. 1. 2-22.; Oscar Cullmann: *Urchristentum und Gottesdienst*. Zürich 1944.; 2. kiadása 1950.

⁸⁴ Ld. Oscar Cullmann: *Die kirchliche Lehre von der Taufe*. Theologische Studien 14. (1947).

⁸⁵ R. Riess: *Seelsorge*. 1973.

⁸⁶ *Istentiszteleti Rendtartás* a Magyar Református Egyház számára. Az Országos Zsinat 1929. évi 550. számú határozatával megállapított szöveg *revíziójának tervezete*. Kézirat gyanánt. Budapest 1950. 14.

— **Odafigyelni az örök keresztyén istentiszteleti értékekre, a kálvini alapelvekre, a protestáns ökumené gyakorlatára.** Amikor liturgikus megújulásról van szó, akkor hajlamosak vagyunk csak a magyar reformátusság liturgia-történetében leragadni a hazai reformáció régmúltjában, vagy odatapadni valamelyik jól bevált rendtartáshoz. Érdemes a megújulást azzal is kiegészíteni, hogy szétnézünk az örök keresztyén istentiszteleti értékek között, hogy mérlegeljük Kálvin eredeti elgondolásait az istentisztelet rendjéről, s tájékozódunk a nemzetközi protestáns ökumené századfordulónk közelében készült liturgiái között (Hollandia, Svájc, Németország).

A Generális Konvent Liturgiai Bizottságában ezeket a szempontokat szem előtt tartva gondolkodunk és dolgozunk a liturgiai példatár összeállításán.